

ԱԳԻԱԲԵՆԻ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ՔՆԱԳՐԻ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1
The first of the most important principles of the
science of the mind is that the mind is a
tabula rasa at birth. It is not born with
any ideas or feelings. It is a blank slate
upon which the world writes its lessons.
The second principle is that the mind is
a mirror. It reflects the world as it is,
but it does not create the world. The world
is the cause of the mind's activity, and
the mind is the effect.

REPORT OF THE
COMMISSIONER OF THE
BUREAU OF EDUCATION
FOR THE YEAR 1890

ԱԳԻԱՔԵՆԻ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԱՐԹԵՎՆԵՐԻ ԵՎ
ՍԱՍԱՆՅԱՆՆԵՐԻ ՕՐՈՔ

Իմ սիրելի Պինես¹, բազում անգամ, դու ինձնից խնդրել ես, որ գրեմ մեր թեմի (հյուպարկոսության) բոլոր եպիսկոպոսների, քրիստոսի սիրույն նահատակված մարտիրոսների և բոլոր նրանց պատմությունը, որոնք այս և այն աշխարհում բարի անուն են թողել, որպեսզի այդպիսով, փառավորեն աստծուն, և որպեսզի մենք ևս, երկնքում բարի երաշխավորություն ունենանք, որովհետև ինչպես դու գիտես, եկեղեցու մեծամեծների պատմությունը մեզ հեշտությամբ տանում է դեպի եկեղեցու հիմնադիրը՝ մեր Տեր-Հիսուս Քրիստոսը, մեր խեղճ մարդկության կենարարը, որին դրա համար շատ ենք սիրում: Նա պետք է լինի մեր մտածողության նպատակակետը և մենք պետք է ապավինենք նրա սիրույն: Եթե այդպես վարվենք, սուրբ Հոգին մեր մեջ կապրի, և մենք սուրբ Երրորդության² համար սրբություն սրբոց կլինենք, և նա (Երրորդությունը) կապրի բոլորիս մեջ: Այս պաշտելի Երրորդությունն է, որ «մեր մեջ այգի է տնկում, մեղ շրջապատում ցանկապատով և հնձանի գուր փորում մեր շուրջ»³, որովհետև մենք մի որթատունկ ենք, աստծու տունկը, նա է մեզ տնկել և մենք նրան ենք պատկանում, որովհետև գրված է. «Յիրսն եկն»⁴: Մի ցանկապատ, որն ի վերջո պետք է պահենք ու պահպանենք, որպեսզի մեր երևելի ու աներևելի թշնամիների ճիրանները չհոշոտեն մեզ: Մարտիրոսների համար ասվել է՝

¹ Պատվիրատուն:

² Քրիստոնեական եկեղեցին աստվածային հասկացողությունը բաժանում էր երեք անբաժանելի անձնավորությունների՝ Հայր աստված, Որդին աստված և սուրբ Հոգին: Երեքի այս միությունը՝ Երրորդությունն է:

³ «Մարգարէութիւն Եսայայ», գլ. Ե, 1—5:

⁴ «Աւետարան ըստ Յովհաննոս», Ա, 11:

հնձաններ, որոնք Քրիստոսի սիրուն նահատակվեցին և խաղողի հատիկների նման ճզմվեցին անհավատ դահիճների ոտքերով: Աստվածային Դավիթն ասում է. «Վասն քո մեռանիմք զօրհանապաղ, համարեցաք որպէս զոչխար ի զենումն»⁵: Ուստի աստծու կամքով, մենք կխոսենք մեծամեծների ու մարտիրոսների մասին, և մեր աղոթքում, բարի աստծուց օգնություն կհայցենք, որպեսզի իր շնորհիվ նա մեզ ների մեր թուլությունների համար, և թող տա ուրախ երեսով երևալ իր փառքի դահի առաջ. թող նա օրհնյալ ու գովյալ լինի հավիտյանս հավիտենից:

Առաջին եպիսկոպոս՝ Պկիդա⁶

Աղիաբենի առաջին եպիսկոպոսը, ինչպես Հաբել վարդապետն է ասում, մար Պկիդան ձեռնադրությունը ստացել է անձամբ Աղդա առաքյալից: Նա Բերի անունով աղքատ մի մարդու զավակ էր, որը մի մոգի մոտ ծառայության մեջ էր: Բայց սուրբ Հոգու շնորհով, որ առատությամբ մեր Տեր Հիսուս Քրիստոսը բաշխել է մեզ, (հավատը) շարժվեց նրա որդու սրտում, երբ սատեսավ, թե ինչպես Աղդա առաքյալը հրաշքով մահացած մի երիտասարդ աղջկա գերեզման տանելիս նրան վերակենդանացրեց ու հանձնեց ծնողներին: Ուստի որոշեց նրան (առաքյալին) աշակերտել: Թե ինչպիսի տանջանքների ենթարկեցին նրան հայրն ու ազգականները, այդ (բոլորը), ոչ բերանը կարող է նկարագրել և ոչ էլ միտքը բմբռնել: Հակառակ այդ ամենին, նա անհողդողդ մնաց իր գաղափարների մեջ: Ծնողները բանտարկեցին նրան մութ սենյակում, սակայն նրան օգնեցին, և դուռը բացվեց նրա

⁵ «Գիրք Սաղմոսաց», գլ. ԽԳ (ԽԴ), 23:

⁶ Մշիխա Զեխայի տվյալներով Պկիդան Աղիաբենում եպիսկոպոսական պաշտոնի վրա է եղել 103—113 թթ.: Ինչպես պատմիչն է վկայում, Պկիդան պաշտոնավարել է 10 տարի. նրա մահից հետո աթոռը 6 տարի թափուր է մնում, և ապա բազմում է Շեմշունը 2 տարի. սա ղեկատվում է Տրայանոսի կողմից՝ Աղիաբենը նվաճելուց 7 տարի հետո: Հայտնի է, որ այն տեղի է ունեցել մ. թ. ա 116 թ., ուրեմն նա նահատակվել է ըստ Մշիխա Զեխայի մ. թ. 123 թ.: Այսպիսով կարող ենք դնել նաև Պկիդայի եպիսկոպոսության տարիները: Եթե հանենք ուրեմն 18 տարիները, ապա կստացվի այն, որ Պկիդան եպիսկոպոսական աթոռին է բաղմել 103—113 թթ.: Ահա այս հաշվումներին հետևելով, ըստ Մշիխա Զեխայի վերականգնել ենք յուրաքանչյուր եպիսկոպոսի պաշտոնավարության տարեթիվը, որը, սակայն, ժամանակագրական փաստերին չի համապատասխանում:

առաջ: նա փախավ ու գնաց առաքյալին որոնելու, բայց նրան չգտավ: Երբ իմացավ, որ նա գնացել է լեռան վրա (եղած) գյուղերը, իսկույն ուզեց գնալ ու միանալ՝ նրան աշակերտելու, և նրանից օրհնություն ստանալու համար: Երբ բազում օրերից հետո հասավ երանելիի մոտ, նա (Երանելին) շատ ուրախացավ նրա մտադրության համար և սկսեց նրան իր հետ տանել ամեն տեղ, ուր որ գնում էր: Ասում են, որ հինգ տարի հետո նրան ձեռնադրեց ու հայրենիք ուղարկեց: Սա սկսեց քարոզել հեթանոս ամբոխներին, առաքյալների նման սքանչելիքներ ու հրաշքներ գործել և Քրիստոսի փարախն ընդունել մեծ թվով ոչխարների⁷, որն աստծու շնորհիվ լցվեց: Տասր տարի հետո նա վախճանվեց ու իր աշակերտների կողմից թաղվեց իր ծնողների կալվածքում, որոնք նույնպես հավատափոխ էին եղել ու հետևել իրեն:

Երկրորդ եպիսկոպոս՝ Շեմշուն⁸

6 տարուց հետո Բեյթ-Ջաբդեի⁹ եպիսկոպոս Մեզրան, առևտրական կարավանների հետ միասին եկավ Ադիաբեն: Նա երբ իմացավ, որ այստեղ կա քրիստոնյաների մի համայնք, գաղտնի եկավ նրանց մոտ ու երբ նրանք (քրիստոնյաները) վստահեցին նրան, թույլ տվեցին, որ նա տուն մտնի և նրան ասացին, որ վեց տարի է շարունակ ղեկավար շունեն: Նրանից խնդրեցին, որ նա Շեմշուն սարկավազին իրենց համար եպիսկոպոս ձեռնադրի: Անսալով նրանց բարի ցանկություններին, նրան ձեռնադրեց, որովհետև իմացավ, որ նա Պկիդայի սարկավազն է եղել: Սա սկսեց իր հերթին կառավարել աստծու այդ համայնքը, և նրան «ի վայրի դալարուջ բնակեցույց»¹⁰: Սա դուրս եկավ ու սկսեց քարոզել ու ձեռնադրել, հարևան գյուղերում, որոնք կրակ էին պաշտում այն մեծ տոնին, որը Շահրաբգամուդ¹¹ էր կոչվում:

⁷ Այլաբանորեն է վերցված, նկատի ունի հավատացյալ մարդկանց:

⁸ 121—123 թթ. (ըստ Մշիխա Զեխայի):

⁹ Գտնվում է Տիգրիսի Արևելյան ափի մոտ, Արգնից քիչ հեռավորության վրա, արևելյան կողմից:

¹⁰ «Գիրք Սաղմոսաց», ԻԲ (ԻԳ), 2:

¹¹ Հետաքրքրական ասորերեն բարդ բառ է. «շահր» ասորերեն նշանակում է «հսկում», «սուգի օր», իսկ «աբ» «հայր, ծնող», «գամուգ» «նախնիներ», «լաց ու կոծ», «հագուստը պատառոտել»: Կարծում ենք, որ այս տոնը եղել է մեռածներին հիշելու, սգալու օր: Տոնի նկարագրությունն էլ այդ իմաստը ունի, այսինքն՝ «մեռելոցի օր»:

Նրանք (հեթանոսները) փոքր երեխաներին (կրակն) էին գցում. Հաբել պատմիչը այս տոնը հետևյալ ձևով է նկարագրում. «Այս տոնը,—գրում է նա,—տեղի էր ունենում իյար (մայիս) ամսում և ամբողջ երկիրը հավաքվում էր մեծ աղբյուրի մոտ: (Աղբյուրում) լողանալուց հետո, նստում ճաշ էին պատրաստում ու տալիս իրենց ստրուկներին: Նրանք չէին ճաշում մինչև որ իրենց փոքր երեխաներից մեկին կրակն էին գցում, հանում էին լյարդն ու երիկամունքները ու կախում մոտը եղած ծառից, ի հարգանս իրենց տոնին: Ապա իրենց հաճույքի համար բաղում ղիականեր նետում էին դեպի երկինք ու վերադառնում իրենց տները»¹²:

Երկու տարի շարունակ քարոզելուց հետո նա շատ մարդկանց մկրտեց, և քրիստոնեական կրոնը Շեմշունի առաքինության շնորհիվ տարածվեց երկրում: Երբ կատարվածի մասին իմացան երկրի մեծամեծներն ու մոգերը, նրան բանտարկեցին ու բազում չարչարանքներից հետո գլխատեցին: Այն տեղի ունեցավ, ասում է Հաբելը, Արշակունիների արքա՝ Խոսրովի՝ հռոմեացիների կայսր՝ Տրայանոսից պարտվելուց ? տարի անց, երբ նա (Տրայանոսը) մեր երկիրն էր եկել¹³: Մեր երկրում առաջին մարտիրոսը Շեմշունը եղավ ու երկինք բարձրացավ: Թող Տերը մեզ նրա աղոթքներով օգնի և մենք հետևենք նրա օրինակին, մինչև որ ժառանգենք նրա երանությունները:

Ի՞նչ ասեմ այժմ, ինչպե՞ս գովեմ այս երանելի առաքյալին, որը մեր Տիրոջ օրինակին հետևելով, մեզ համար հայցելուց չի դադարում: Երկրպագենք մեր Տիրոջ Հիսուս Քրիստոսին, որն իր խոսքի ավանդը վստահել է առաքյալներին, և նրանցից հետո, նրանց հաջորդներին, և նա նրանց խոսքին ուժ է տվել, և այդ պատճառով, անկիրթ ու բարբարոս ժողովուրդները հիանում ու զմայլում են նրանց խոսքին, և այժմ այդ խոսքի արձագանքը տարածվել է ամբողջ աշխարհով մեկ, որովհետև գրված է. «Ընդ ամենայն երկիր ել բարբառ նոցա, մինչև ի ծագս աշխարհի են խօսք նոցա»¹³: Նա է, որ նրանց ուժեղացնելով, ամեն ինչ նրանց միջոցով է կատարում, թող նա միշտ, հավիտյանս հավիտենից փառավորվի, քանի որ նման մարդկանց է ծնել մեր

¹² Պատմիչը այս հատվածը ամբողջությամբ վերցրել է Հաբելի գրքից, դրա համար էլ առանձնացրել է:

¹³ Տրայանոսը Ադիաբենը գրավել է մեր թվականության 115 թ. ուստի Շեմշուն եպիսկոպոսը գլխատվել է 123 թվականին:

¹³ = «Գիրք Սաղմոսաց» ԺԸ (ԺԹ), 5:

երկիրը: Իմ սիրելի Պինես, նրանց արյունով է, որ մեր երկրի ակոսները ոռոգվում են, և նրանց սերմերից են ծլում ու տալիս մեկին երեսուն, վաթսուն ու հարյուր: Հին կտակարանի Շեմշունը¹⁴ իր ուժով փախցրեց ու հպատակեցրեց փղշտացիներին, իսկ նոր կտակարանի Շեմշունն իր ժամանակի փղշտացիներին՝ հեթանոսներին հնազանդեցրեց ու նրանց Քրիստոսի ծառայության լծի տակ դրեց, Տիրոջ ուժով, ծոմապահությամբ ու անձի ուրացումով, և այնպես կապեց նրանց, որ ոչ մի (ուժ) չի կարող խզել նրանց կապերը: Հին կտակարանում (Տերը) ցույց տվեց իր ուժը, իսկ Նորում՝ իր շնորհը: Թող նրա ուժն ու շնորհը անպակաս լինեն մեզանից:

Նորոգ Լպիսկոպոս՝ Իսահակ¹⁵

Քրիստոսի այս մարտիկից հետո, բաղում քրիստոնյաների առաջնորդն էր մար Իսահակը, եռանդուն և համեստ մի մարդ, որն Իսահակի¹⁶ նման կենդանի զոհ գարձավ: Աստվածային նախախնամությունը թույլ չի տալիս, որ շարաբարո թշնամու սլաքները թափանցեն ամբողջ սրբության միջով: Նա (ևս) իդ հերթին, ինչպես իր եղբայրակիցները, անդադար քարոզեց ավետարանը:

Իր ժամանակ կար հայտնի ու հարուստ մի մարդ՝ Ռակբակտ անունով, որն ինչպես ասում են, արքայի կողմից նշանակվել էր այս երկիրը (Ադիաբենը) ղեկավարելու: Երբ լսեց մար Իսահակի մասին, եղավ նրա մոտ և հարցրեց իր կրոնի մասին: Ապա նա շատ խնդրեց, որ իրեն ընդունեն (շարքերը): Շատ օրեր հետո, Իսահակը նրան գաղտնի մկրտեց, որովհետև վախենում էր պարթևների արքա՝ Վաղարշ Բ-ից¹⁷: Այս մարդու միջոցով ու օգնությամբ, Կոստանդիանոսի¹⁸ ժամանակ քրիստոնեական կրոնը հարևան գյուղերում տարածվեց և հեթանոս քուրմերը նրա դեմ դուրս եկան, և ուզեցին նրան հավատափոխ անել, իզուր փորձերից հետո, ի վերջո՝ որոշեցին նրան սպանել, որպեսզի մոզերի կրոնը իր գոյությունը շարունակի:

¹⁴ Սամսոնը:

¹⁵ 135—148 թթ. (ըստ Մշիխա Զեխայի):

¹⁶ Նկատի ունի Հին կտակարանի Աբրահամի որդի Իսահակին, որին նրա հայրը աստծու հրամանով զոհ էր մատուցելու:

¹⁷ Վաղարշ Բ թագավորը՝ թագավորել է 105—147 թթ.:

¹⁸ Ի՞նչ Կոստանդիանոսի մասին է խոսքը, անհասկանալի է, որովհետև եթե Կոստանդիանոս կայսրի մասին է խոսքը, ապա նա ապրել է IV դարում: Համենայն դեպս սա ճիշտ չէ, որովհետև խոսքը այստեղ Ռակբակտի մասին է:

Հետևյալն է պատմում Հարել վարդապետը. «Նրանք (քուրմերը) լեռներում ապրող իրենց կրոնակից մոզերին հրամայեցին, որ փոխեն իրենց զգեստները ու հագնվեն օտարական մեծամեծների նման և գնան Տիրոջ սուրբի մոտ, որպես ճանապարհորդ ու գիշերեն նրա մոտ, և ուշ գիշերին նրան սպանեն ու իրենց տեղերը վերադառնան»¹⁹:

Ամենաբարձրյալի թշնամիներն ու անիծյալ սատանայի բարեկամներն իրենց եղբայրակից մոզերի թելադրանքների ու ցուցմունքների համաձայն, ամեն ինչ արեցին: Ուրեմն նախապես ուղարկեցին բաղում ծառաների, որպեսզի հավատարիմ Ռակբակտին հալտնեն, որ հռոմեական հեռու երկրից իր մոտ են գալիս նշանավոր (մարդիկ), որոնք ուղում են իր մոտ գիշերել, հետևաբար նա նրանց պատվին արժանի խնջույքի սեղան պետք է պատրաստեր: Տիրոջ սուրբը այդ իմանալով, մտածեց շտապ ամեն ինչ ըստ արժանվույն պատրաստել, և իր հոգին աստվածային ուրախությամբ լցվեց, որովհետև կարծում էր, որ գուցե կկարողանա նրանց, միակ աստծու, երկնքի և երկրի արարչի հավատին դարձնել: Ամեն ինչ պատրաստ էր, երբ սատանայի պատվիրակները հասան, թամբած ձիերի վրա նստած: «Իբրեւ զի բարի է Աստուած՝ Իսրայելի, եւ ոյք ուղիղ են սրտիւք»²⁰, թեև նրան ուղում էին լարված աղեղով²¹ վնասել, բայց մինչ նրանք ընթրում էին, Տիղբոնից՝ Վաղարշ արքայի մոտից պատգամավոր²² եկավ տիրոջ սրբի մոտ և նրան հայտնեց, որ նա շտապի իր բարի ցանկությամբ, և մեկնի Տիղբոն, որպեսզի միասին, իրենց ուժերով, կարողանան ճնշել բարբարոս ցեղերի հարձակումը, որոնք Կարդու աշխարհում²³ կողոպտել ու կործանել էին բազում քա-

¹⁹ Նորից ամբողջությամբ, ինչպես պատմիչն է վկայում, վերցրել է Հարելի գրքից:

²⁰ «Գիրք Սաղմոսաց», ՀԲ (ՀԳ), 1:

²¹ Այլաբանորեն է վերցված. «Գիրք Սաղմոսաց», Ժ (ԺԱ)-ից:

²² Ասորերեն բնագրում «Թաբուլարա» է (taboulara), նշանակում է գրագիր, քարտուղար, պատգամավոր:

²³ Կորդվաց աշխարհ: Թե ինչ ապստամբ ցեղերի մասին է խոսքը, դժբախտաբար, պատմիչը ոչինչ չի ասում: Հավանաբար Կորդվաց աշխարհից ոչ հեռու ապրող ցեղախմբեր էին, որոնք ապստամբվելով Պարսից արքայի դեմ հարձակվել ու կողոպտել էին Կորդվաց աշխարհն ու քաղաքները: Ահա այդ հյուսիսից եկած բարբարոս ցեղախմբերը դալիս իրենց երկրին են կողոպտում, և հետո նրանք, ինչպես պատմիչն է նկարագրում, լքում են այդ վայրերը ու գնում են իրենց երկիրը պաշտպանելու: Հայտնի չէ նաև այս ցեղերը ո՞ր ծովից այն կողմ էին ապրում. Սև ծովի՞ թե Կասպից:

դաքներ: Նա մեկնելու պատրաստվեց, իսկ սատանայի հյուրերի խնամքը վստահեց իր եղբորը, որը հեթանոս էր, և շտապ ճանապարհ ընկավ պատգամավորի հետ, տնից մի քանիսի հետ ընկերակցելով, և կարգադրեց, որ իր եղբայրը ևս զորք հավաքի ու դրանց անձամբ առաջնորդի ու բերի Տիզբոն:

Այսպիսով մոզերի նյութած խաբեբայությունը խափանվեց և Ռալիբալտը Տիրոջ օգնությամբ, հզորացած, խուսափեց (վտանգից), մինչ մոզերը իրենց ատելությունը թափեցին քաջ ու ամուր իսահակի՝ Տիրոջ ծառայի գլխին: Այսպես, երկու օր հետո, նրան ինչ-որ մութ սենյակում բանտարկեցին: Ուզում էին նրան սսլանել, սակայն վախենում էին խռովությունից ու ժողովրդի զայրույթից, և (մանավանդ) երկնչում էին բանակի հրամանատար՝ Ռալիբալտից:

Երբ նա՝ հաղթականը (Ռալիբալտը) աստծու օգնությամբ իմացավ այս տխուր լուրը, Տիզբոնից, որտեղ գտնվում էր, հրամայեց աստծու ծառային ազատել, և բանտից դուրս հանելով, բացարձակ ազատություն շնորհել: Նա բազում երդումներով սսլառնաց, որ կսպանի նրան, ով իր հրամանին չի ենթարկվի ու կատարելուց կհրաժարվի: Այսպես աստծու մարգարեն բանտից դուրս եկավ: Քաջ, հսկա Ռալիբալտը 16 օր մնաց Տիզբոնում. այս քաղաքում էր նաև բանակի հրամանատար Արշակը, նա հրամայեց, և բազում զինվորներ, մոտ քսան հազար մարդ, բոլորն էլ հետևակ, իր մոտ հավաքվեցին և արշավեցին ապստամբների դեմ: Աստված գիտե, թե ինչպիսի՞ դժվարությունների պատահեցին ճանապարհին և ինչպիսի՞ դժվարանցանքների լեռներ մագլցեցին, հասան ու հանդիպման առաջին իսկ րոպեից առաջամարտիկների փոքր խմբերի հետ (մարտի) մտան, և այդ ժամանակ ապստամբները պարտվեցին: Սակայն վերջը ապստամբների ղեկավարներից մեկը՝ Կիզո անունով, (ստիպեց) Արշակին մտնել լեռների կիրճերը և նրան շրջապատեց: Մեծ մարտ տեղի ունեցավ և այն երեք օր տևեց, սակայն սաստիկ սովից Արշակի զորքերը թուլացան, հուսահատվեցին և ցրվել սկսեցին: Այն ժամանակ քաջ Ռալիբալտը զորքի շարքից դուրս եկավ, կանչեց զինվորներին, և իր բույնը թռչող արծվի նման մագլցեց լեռը. հարձակվեց ու սոսկալի իրարանցում առաջացրեց (ապստամբների) մեջ: Նա ճանապարհ բացեց Արշակի ու մյուս զորքերի համար, որպեսզի նրանք փախչեն ու ազատվեն այդ ահավոր գայլերից:

Բայց աստուծո հերոսը ընկավ թշնամիների շարքերի մեջ:

Նրանցից մեկը, նիղակի մի հարվածով ծակեց կողքը և նա Հուդա Մակաբայեցու նման՝, Տիրոջ ու իր ժողովրդի փրկության համար ընկավ, հողին ավանդեց ու մահացավ: Եթե նա այդպիսի արագ ընկերասիրական քայլ չկատարեր, բոլոր ղինվորները կարող էին ոչնչանալ: Այս պատահարից հետո, աստամբները որոշեցին դաշտ իջնել ու Արշակից ղրավել բոլոր քաղաքները, սակայն նրանք իրենց հերթին, իմանալով, որ մի այլ բարբարոս ժողովուրդ ծովն անցել ու դողերի նման եկել, իրենց քաղաքներն են կործանում, արում ու տանում այնտեղ եղածներին, նույնիսկ իրենց կանանց, ետ վերադարձան, իրենց սեփական երկրին օգնության հասնելու համար: Երբ նրանք հասան, երկու ամիս շարունակ նրանց դեմ (բարբարոսների) պատերազմեցին, մինչև նրանց հաղթեցին ու ստիպեցին, որ նրանք (բարբարոսները) անցնեն Ծովի ալն կողմը: Գրիշը չի կարող նկարագրել այն մեծ վիշտը, որ ընդգրկել էր մեր երկիրը, երբ ստացան Ռակեակտի մահվան լուրը: Ծշմարիտ քրիստոնյաների արցունքները թափվում էին նրա համար և լացում, ինչպես Դավիթն էր (լացում) Հովնաթանի համար, «Զիա՞րդ անկան՝ ղօրաւորքն ի մէջ պատերազմի- Յովնաթան, ի վերալ բարձանց քոց վիրաւոր: Յաւ է ինձ ի վերալ քո, եղբայր իմ Յովնաթան. գեղեցկացար ինձ յոյժ», և դու իմ ամբողջ երջանկությունն ես, և ո՞վ կարող է այժմ վերջ տալ այն վշտին, որ ընդգրկեց Իսահակին, իր պաշտպանի մահից հետո: Այս հարցին լուռ ենք մնում, որովհետև դատաստանի օրը մենք իրերը կտեսնենք իրենց իսկության մեջ, այնպես ինչպես կան իրապես:

Չորրորդ եպիսկոպոս՝ Աբրահամ²⁵

Նրա (Ռակեակտի) մահից մի քիչ անց վախճանվեց նաև Տիրոջ սիրելի մար Իսահակը, 13 տարի իր հոտը ղեկավարելուց հետո: Այս դործունյա մարդը, որին Տիրոջ տան նախանձը «եկեր»²⁶, սա կառուցել ու օծել էր մի մեծ եկեղեցի, և որք մինչև մեր օրերը գոյություն ունի, և նրա անունով էլ կոչվում է: Նրանից հետո (աթոռ) բարձրացավ Աբրահամ վարդապետը, ինչ որ մահացած Սողոմոնի որդին, որը հրեական ամրոցի²⁷ մոտա-

²⁴ «Գիրք Առաքներորդ Մակաբայեցուց», գլ. Բ, 13:

²⁵ 148—163 թթ. (ըստ Մշիխա Ջեխայի):

²⁶ «Գիրք Սաղմոսաց», ԿԸ (ԿԲ), 10:

²⁷ Այժմյան Մուսուլ քաղաքն ու շրջակայքը: Հին ասորական գրականության մեջ այն կոչվում է հրեական ամրոց. տե՛ս Narsal, Homiliae et carmina, vol. II, p. 410.

կայքում դտնվող իսկական Հերդա գյուղից էր: Իր մեծ հայրը եկել ու հաստատվել էր Արրելա (քաղաքը) և նրա ծնողները դեռ նրա երիտասարդության ժամանակ, Շեմշուն եպիսկոպոսի օրոք, քրիստոնեություն էին ընդունել: Նա (Աբրահամ) իր հերթին համայնքը ղեկավարեց ամեն գովեստից վեր բարության մեջ ու համեստությամբ: Երկար ժամանակ նա բարձր լեռներում բնակվեց, տարածում էր քրիստոնեական հավատը, քարոզում իսկական կրոնը և մկրտում, «յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ»²⁸:

Բարձր լեռներում ապրելիս ու քրիստոնեական հավատը տարածելիս, մոգերը հալածանքի դուրս եկան մեր երկրի քրիստոնյաների դեմ, նրանց ամբողջ ունեցվածքը կողոպտեցին, և անողորմ ձևով տանջեցին: Այդ լուրը հասավ մար Աբրահամ եպիսկոպոսին, և նա իջավ լեռներից ու իր կատարած հրաշքների ուժի միջոցով, և իր անիմանալի իմաստության շնորհիվ թույլ չտվեց, որ գալիքը հափշտակեն ու հոշոտեն Քրիստոսի բոլոր ծառաներին: Նրանց հանդարտեցնելուց հետո, նա գնաց Տիգրոն: Վաղարշ Բ արքան մահացել էր, և նրան հաջորդել էր Վաղարշ Գ²⁹: Տիրոջ ծառան իր հետ, քաղաքի մեծամեծների համար քաղում նվերներ էր տարել, որպեսզի նրանց օգնությամբ, հեթանոսների արքայից, իր երկրի քրիստոնյաների օգտին մի նամակ ստանա, որպեսզի մոգերը իրենց իզուր ու անարդար տեղը չշարժարեն: Թագավորության խառը գործերը թույլ չտվեցին, որ նա իր նպատակին հասնի, որովհետև այնտեղ, երկրի բոլոր կողմերից, բազում զորք էր հավաքվել և պատրաստվում էր հռոմեական երկրների վրա հարձակվել: Ուստի նա առանց նամակը բերելու վերադարձավ: Սակայն աստված չկամեցավ, որ (պարթև) արքաների ցանկությունը իրականանա, որովհետև, բազում հարվածներից հետո, պարթևները պարտվեցին և հռոմեական բանակներից հալածվեցին մինչև իրենց երկիրը՝ Տիգրոն: Այսպես, աստված երկուսից էլ (պետություններից) վրեժ լուծեց, և նրանց դեմ բաց թողեց ահավոր մի ժանտախտ, և նրանցից շատերը ոչնչացան: Հռոմեացիները ստիպված իրենց երկիրը վերադարձան, և փախուստից հետո էլ հանգիստ չգտան, որովհետև ժանտախտը, որը նրանց թակարդի մեջ էր գցել, շատերին հնձեց: Նրանք պարթևներին մեծ քանակությամբ հարստություն

²⁸ «Աւետարան ըստ Մատթէոսի», ԻԸ, 19:

²⁹ Մ. Թ. 148—191 թթ.:

թողեցին, որովհետև վախից նրանք ժամանակ չունեցան իրենց ունեցվածքը տեղափոխելու: Ժանտախտը տևեց 3 ամիս և շատ տներ ոչնչացրեց:

Երբ ժանտախտը տարածվեց նաև մեր երկրում, Աբրահամ եպիսկոպոսը իր մեջ թաքնված աստվածային ամբողջ ուժով ձգնեց սփոփել, թեթևացնել վարակվածների (ցավերը): Ինքը ևս ծանր վարակվեց: Ուստի նա ձեռնադրեց իր սարկավագ նոյին, և գրախտ գնաց, որտեղ էլ արդար դատավորից կստանա իր բարի գործերի վարձատրությունը: Նա 15 տարի դեկավարել է Ադիաբենի հայտնի թեմը:

Հինգերորդ եպիսկոպոս՝ Նոյ³⁰

Այս պարկեշտ մարդու ծնողները Անբարի անապատից էին ու եկել էին Երուսաղեմից: Այնտեղ, նա փոքր հասակից կապվել էր քրիստոնյաների հետ ու աստվածային ուժի շնորհիվ մկրտվել: Նրա ծնողները Արևելք եկան ու հաստատվեցին Ադիսբենում, որտեղ շատ հրեաներ կային: Նրանք վսիսենում էին իրենց նախկին երկիրը վերստանալուց, որովհետև անրնդհատ դժվարությունների էին հանդիպում: Երբ այս փոքր տղան՝ Նոյը իմացավ, որ այստեղ էլ քրիստոնյաներ կան, գտավ Աբրահամին ու դարձավ նրա բարեկամը: Ծոմի, անդադար աղոթքների և անվերջ ու անհամար հսկումների շնորհիվ, հասավ սրբություն բարձր աստիճանին ու տեսիլքների արժանացավ աստծուց, որոնց շնորհիվ նա կարողացավ առաքյալներին հավասար սքանչելիքներ ու հրաշքներ գործել: Ո՞վ կարող է սլատմել դրա սլատճառով անհավատներից ու մոգերից կրած նրա տանջանքների մասին:

Այնտեղ է, որ իրենց վարձատրության մեծ բաժինը կտրվի առաքյալներին ու բոլոր աստծո եկեղեցու (հավատացյալներին): Գրված է. «Յիշեցէք զբանն զոր ասացի ձեզ, թէ ոչ է ծառայ մեծ քան զտէր իւր. եթէ զիս հալածիցեն, ապա եւ զձեզ հալածեսցեն»³¹: Նորից «Զայս խօսեցայ ընդ ձեզ՝ զի մի գայթակղեսցիք: Ի ժողովրդոց իւրեանց հանիցեն զձեզ. այլ եկեսցէ ժամանակ զի ամենայն որ սպանանիցէ զձեզ՝ համարիցի պաշտօն մատուցանել Աստուծոյ»³²: Եկեղեցին Քրիստոսի հոգեկան թագավորությունն է

³⁰ 163—179 թթ.:

³¹ «Աւետարան ըստ Յովհաննու», գլ. ԺԵ, 20:

³² Նույն տեղում, գլ. ԺԶ, 1—2:

երկրի վրա, սակայն այս եկեղեցին խառնվել է շարերի, անհավատների մոգերի ու հեթանոսների հետ, և ամեն վայրկյան նրանց հետ պատերազմի մեջ է. մենք հուսով ենք, որ նա (եկեղեցին) միշտ կհաղթանակի ու կգերազանցի, որովհետև մեր Տերը ասել է. «Զի ես յաղթեցի աշխարհի»³³ և նրա առաջ դժոխքի դոները չեն րացվելու: Այս թշնամությունը, որ գոյություն ունի Քրիստոսի եկեղեցու և աշխարհի միջև, շարունակվելու է մինչև աշխարհի վերջը, երբ ցորենը հավաքվելու է շտեմարանում, իսկ որոմներ՝ այրվելու³⁴:

Նոյ եպիսկոպոսը այս էր հիշում, երբ նրան հինգ անգամ բանտ գցեցին. ծով երջանկությունը ողողում էր նրան, երբ տասներկու անգամ նրան գավազաններով, մտրակներով ծեծեցին, մինչև որ արյունը հոսեց «իբրև ոչխարի սսլանգ վարեցալ»³⁵:

Վերջում աստված ինքը ևս շարժվեց, վրեժ լուծելու իր սուրբի, նրան ապիրատների ձեռքից ազատելու համար. այսպիսով կատարվեց Դավթի խոսքը. «Մանուկ էի ես եւ ծերացայ, եւ ոչ տեսի զարգարն արհամարհեալ»³⁶: Մի օր Ռազահ անունով մի մարդու որդի, հարուստ և ազնվական, Ադիաբենի գյուղերից մեկի տան բարձրությունից ընկավ, ջարդեց ոտքի ու թևի գլխավոր առաջամասը: Երբ այս դեպքը պատահեց, նա իր տանը չէր, այլ Արբելա քաղաքում, իր տան գործերով, նա վերադարձավ գաղարցունքներով, առանց իր տան գործերի ընթացքը իմանալու: Սուրբ Նոյը, այն ժամանակ, այն մեծ գյուղում էր գտնվում, որը կառուցված էր Զաբի վրա, որովհետև նա այնտեղ էր փախել ու թաքնվել մոգերի թույնից: Երբ Ռազահը հասավ ու տեսավ իր միակ (որդուն) մահամերձ, վշտի ծանրությունից ուշագնաց եղավ, և սկսեց մոխիր ցանել իր գլխին ու ամբողջ տան վրա: Այն ժամանակ աստծո սուրբը այնտեղ գնաց և տանտերերին խոստացավ, որ նրանց որդուն ոտքի կկանգնեցնի, այն պայմանով, որ նրանք հավատան Հիսուս Քրիստոսին: Նրանք պատասխանեցին՝ եթե դու այս սիրելի երեխային նորից վերակենդանացնես, դու ինչ որ ուզում ես, ամեն ինչ կանենք: Ուստի սուրբը աղոթեց և ասաց. «Տեր, հայր Նահապետների, դու որ քո ուժը ցույց ես տվել հրեա ժողովրդիդ ու ընտրյալներիդ, դու որ Մովսեսի

³³ «Աւետարան ըստ Յովհաննու», գլ. ԺԶ, 33:

³⁴ «Աւետարան ըստ Մատթէոսի», ԺԳ, 30:

³⁵ «Մարգարէութիւն Եսայեայ», գլ. ԾԳ, 7:

³⁶ «Գիրք Սաղմոսաց», գլ. ԼԶ (ԼԷ), 25:

միջոցով բաղում հոյակապ սքանչելիքներ ես գործել, և քո ամենակարող ուժով Իսրայելի որդիներին աղատել, դու որ բոլորին հայտարարել ես, որ չես ուրախանում մեղավորների մահով, այլ ուղում ես որ նրանք իրենց կատարած ամբարշտության համար պատժվեն, դու որ քո բարեկամ Ղադարին, որը շորս օր էր արդեն մահացել, նրան հարություն տվեցիր,³⁷ և դու, որ ասել ես. «Որ հաւատայն յիս, զդործս զոր ես գործեմ, եւ նա դործեսցէ, եւ մեծամեծս եւս քան զնոյնս դործեսցէ»³⁸, և առաքյալները հրաշքների շնորհիվ ամեն տեղ քո անունը տարածեցին ու ստեղծեցին քո եկեղեցին ու այն կառուցեցին Սիմոն-Պետրոսի անառիկ վեմի վրա³⁹: «Դու Տեր այժմ նայիր քո ծառային, և այս վոքը տղային, որն իր մաքրությամբ ու լուծյամբ քեզ է հավատում, և (դիտի) որ դու ես ճշմարիտ աստվածը»⁴⁰, կարեկցանքով նայիր այստեղ հավաքված այս ամբոխին, որը քո շնորհին է սպասում, վերակենդանացրու այս հոգին, որը քո նմանությամբ ու պատկերով է ստեղծված, և բուժիր նրան իր մարմնական հիվանդությունից»⁴¹: Այս վերջին բառերը արտասանելիս նա երեխայի վրա խաչակնքեց: Սա իսկույն վեր կացավ, բուժված իր ցավերից, հիվանդություններից ու վերքերից: Բաղում մարդիկ իմացան այս հրաշքի մասին, և յուրաքանչյուրն աստծուն փառավորում էր, որ իր արարածների միջոցով ցույց տվեց իր մեծահոգութունը. Ռազահն ու իր տան մարդիկ, իրենց խոստումը կատարեցին, մկրտվեցին ու իրենց ամբողջ կյանքը սրբությամբ ապրեցին: Աստծո սուրբը մոգերի ահից այլևս չէր կարող Արբելա քաղաքը վերադառնալ, ապրեց Ռազահի տանը ու գյուղի բոլոր բնակիչներին ճշմարիտ հավատին դարձրեց: Նա ևս գնաց Նինվե երկիրը, և Քրիստոսի անունը տարածեց այն բաղում գյուղերում, որոնք նրա (Քրիստոսի) անունը չէին լսել: Ռեշի կոչվող մի գյուղում ինչ- որ բեկկնու (ծառ) էին պաշտում, հավատափոխ արեց նրանց բոլորին, և նրանք հավատացին, որ հրեաներից խաչված Քրիստոսը, իսկապես աստծո որդին է: Այս գյուղում (քրիստոնեական) սկզբունքներ ստանալուց հետո, ծառի շրջապատում ոչ ոք արյուն թափել չէր

³⁷ «Աւետարան ըստ Յովհաննու», գլ. ԺԱ, 17:

³⁸ Նույն տեղում գլ. ԺԴ, 12:

³⁹ «Աւետարան ըստ Մատթէոսի», գլ. ԺԶ, 18:

⁴⁰ «Աւետարան ըստ Յովհաննու», ԺԷ, 3:

⁴¹ «Մենունդք», գլ. Ա, 26:

համարձակվում⁴²: Մի օր երբ երեխաները խաղում էին այս անիծյալ ծառի մոտ, մի սև օձ դուրս եկավ: Երեխաները աստծո հոգով թելադրված քարերով նրան սպանեցին, և նրա արյունը դետին թափվեց: Երեկո եղավ, գյուղի բնակիչները գնացին նույն տեղը աղոթելու, բայց դարմանալի հրաշք կատարվեց, նրանք տեղում նորից արյուն տեսան: Իսկույն վերադարձան և աստծո վախից սկսեցին ողբալ: Աստծո սուրբն այնտեղ էր գտնվում, և սուրբ հոգու շնորհիվ, պաշտված ծառի վրա խաչակնքեց ու այն (ծառը) այնտեղից անմիջապես անհետացավ, և շատ օրեր հետո այն հայտնվեց Դակուկ⁴³ քաղաքում: Հեթանոսները սրբին կապեցին ու պատրաստվեցին նրան կենդանի այրել, որովհետև հավատում էին, որ նա էր առաջին ու վերջին շարիքների հեղինակը: Սակայն այն վայրկյանին, երբ ուղում էին վառել խարուկը, ծառն իր տեղը վերադարձավ ու ամրացավ: Այդ (տեսնելիս), ապիրատները մեկը մյուսին ասում էին, որ իսկապես մեր աստվածը չի ուղում, որ սպանենք այս մարդուն, քանզի այն պահին երբ մենք ուղում էինք նրան սպանել, մեր աստվածը վերադարձավ, թվում է, որ այս կոչով, նա մեզ ասում էր, որ իրեն չսպանենք: Մենք մեր աստծուն հակառակվել չենք կարող, քանի որ նա մեզ ցույց է տալիս իր կամքը: Այս մարդն այն ծաղկի նման է, որ առատ անձրևից հետո փարթամորեն ծաղկում է, սակայն արևը երևալիս թառամում է, բայց նորից անձրևի տակ մնալիս, առավել քան երբեք աճում է: Սա ևս շորացել էր, սակայն մեր աստվածը ուզեցավ, որ նրան մեր ձեռքից աղատի, այն ողողեց անձրևով: Թողնենք նրան, ուրեմն և ազատություն տանք, քանի դեռ մեր Տիրոջ վրեժխնդրությունը չենք հրավիրել մեղ վրա:

Աստծո սուրբը տեսնելով, որ նրանք նման մտածմունքների մեջ են ընկղմված, սկսեց նրանց բացատրել քրիստոնյաների ճշմարիտ հավատը և շատերը նրան հավատացին: Ընտրյալների մեջ էր նաև գյուղապետը, որը Ռազմարդուկ էր կոչվում: Նա աստծու նախաձեռնությամբ լցված, այդ տեղերից արմատախիլ արեց մոզերի հավատը և նրա փոխարեն տարածեց Հիսուս Քրիստոսի հավատը: Նա (սուրբը) նրանց սուտ աստվածներից

⁴² Խոսքը մասադի մասին է:

⁴³ Դակուկը Քերքուկից հյուսիս 8 ժամվա հեռավորության վրա է գտնվում, Մուսուլի և Բաղդադի ճանապարհին, այսինքն նինվեից մոտ 10 ժամ հեռավորության վրա:

հեռացրեց, նրանց, ովքեր ականջ ունեն, բայց չեն լսում, լսել տվեց, բերան՝ բայց չեն խոսում, խոսել տվեց, աչքեր՝ բայց չեն տեսնում, տեսնել տվեց:⁴⁴

Մի քանի ամիս անց, երանելի Նոյը, բոլոր բնակիչներին մկրտեց և ամբողջ մի տարի մնաց այնտեղ, որից հետո գաղտնի Արբելա մեկնեց: Երկու տարի շարունակ, տիրոջ այգում աշխատելուց և բազում քահանաներ ու սարկավագներ ձեռնադրելուց հետո, գնաց իր Տիրոջ մոտ (մահացավ), որպեսզի նրանից ստանա իր բարի գործերի վարձատրությունը, անդուլ հսկումների, հրաշքներով ու սքանչալիքներով լեցուն իր կյանքի համար, որին նա արժանի էր: Նա մեր թեմի մեջ եղող բազում քրիստոնյաներին 16 տարի ղեկավարել է: Իր մահից հետո մեր եկեղեցին առանց հովվի էր, և հեթանոսների ու մոգերի ատելության պատճառով այրի մնաց: Այգ ժամանակ մեր եղբայրները շատ տառասլեցին: Շատերը, որոնք երիտասարդ էին ու հավատով թուլ, նորից սատանաների կրոնին դարձան, որովհետև տեսնում էին, որ իրենց տները ավերում էին, տղաներին ու աղջիկներին կալանավորում կամ թաքցնում, և իրենց էլ դաժանորեն ծեծում:

Վեցերորդ եպիսկոպոս՝ Հաբել⁴⁵

Չորս տարի անց, մեր երկրի քրիստոնյաները, քահանաների ու սարկավագների հետ հավաքվեցին ու եպիսկոպոս ընտրեցին մար Հաբելին ու նրան Հանիտա քաղաքը տարան, որպեսզի (նույն) քաղաքի Զեքայա-Յաշուդ եպիսկոպոսը նրան ձեռնադրի: Այս բոլորի հետ, երանելի Նոյի հիշատակը չջնջվեց հավատացյալների հիշողությունից: Նրա անունով եկեղեցի կառուցեցին, որը մինչև այսօր գոյություն ունի: Քրիստոնյաները ամեն օր դնում էին և իրենց ու իրենց ընտանիքի համար նրա (Նոյի) աղոթքների բարերար աղոթեցությունն էին խնդրում: Սիրելի Պինե՛ս, սրանք են այն նահատակները, որոնք մեր երկրում հանդես եկան և մեղ համար դարձան առաքինության ու սրբության օրինակ, և մենք պետք է անդադար նրանց նմանվենք:

Մար Հաբելը Զայրա⁴⁶ գյուղի մի ատաղձագործի տղա էր:

⁴⁴ «Գիրք Սաղմոսաց» (ԺԺԵ), 5—6:

⁴⁵ 183—190 թթ. (Ըստ Մշիխա Զեխայի):

⁴⁶ Զայրա կամ Զիրա գյուղը, հավանաբար գտնվում էր Արրելայի հյուսիս-արևելքում կամ համարյա մեկ օրվա հեռավորության վրա: Ոչ մի այլ պատմիչ չի հիշատակում այս գյուղի անունը:

Երբ մեծացավ, հայրը նրան իր ունեցած ոչխարներին հովիվ կարգեց: Դեռ մանկությունից նա հայտնի էր իր բարի կենցաղով ու վայելուչ նկարագրով, և տեսնողներին հիացնում էր: Նա հոգով այն աղքատներից էր, որոնց մասին գրել է ավետարանը և որոնց խոստացել երջանկություն՝ «Երանի աղքատաց հոգով, ղի նոցա է արքայութիւն երկնից»⁴⁷: Նրա հոգին կապված չէր երկրային որևէ բարիքի հետ և հայրը պարզ հասկանում էր, որ որդին այստեղի (երկրային) հարստություններ չի որոնում, այլ մի ուրիշ բան: Երբ նրանք խոսում էին երկրային իրերի շուրջ, նա ուշադրություն չէր դարձնում և ոչ էլ մտածում էր իր ունեցվածքի հարստացնելու մասին: Եթե ինչ որ բան պակասում էր, նա չէր տխրում և ոչ էլ տրտնջում: Այդ պատճառով էլ մի քանի անգամ մոռացել էր ոչխարների խնամքը, և իր հոտի պահպանությունը թողել շանը, և ինքը գնացել ու մտել էր ինչ որ քարանձավ՝ այս աշխարհի ունայնության ու անցողականության մասին խորհրդածելու համար: Այդ պատճառով էլ հայրը նրան երբեք չէր սիրում:

Մի օր, Հաբելը երկու գառ կորցրեց լեռան մեջ և դրա համար էլ հայրը նրան վտարեց տնից: Հաջորդ առավոտ երկու դառները վերադարձան փարախ, ուստի հայրը զղջաց որդուն վտարելու համար: Նա գնաց Արբելա ու աստվածային նախախնամության թելադրանքով տեղավորվեց քրիստոնյաների եկեղեցում: Նրանք (քրիստոնյաները) սկսեցին Քրիստոսի սիրույն նրան ուտելու բան տալ և նրանցից ամեն մեկը (հերթով) նրան տանում էր իր մոտ գիշերելու: Մի քանի օր անց, երեխան ուզեց մկրտվել, և երկու տարի հետո դարձավ մար Աբրահամի սարկավազը: Նա (Աբրահամը) վեց ամիս հետո (վախճանվեց): Երբ աստծո սուրբը վախճանվեց, երիտասարդը մշտապես կապվեց երանելի Նոյին, որին նա որպես հայր էր սիրում⁴⁸: Ինչպես վերևում ասել ենք, այս հովիվը քաղցրաբարո էր և հեզ «ղի նոքա ժառանգեսցեն զերկիր»⁴⁹, այսինքն երկնային աշխարհը: Իր քաղցրությամբ հանդարտեցնում էր քրիստոնյաների ու հեթանոսների միջև եղած անմիաբանության կրակը: Նա գիտեր սանձել իր լեզուն, որովհետև «նովաւ օրհնեմք զՏէրն եւ զհայր եւ նովաւ անիծանեմք

⁴⁷ «Աւետարան ըստ Մատթէոսի», Գլ. Ե, 3:

⁴⁸ Նույն տեղում:

⁴⁹ Նույն տեղում, գլ. Ե, 5:

զմարդիկ, որ ըստ նմանութեան Աստուծոյ արարան»⁵⁰: Մենք չպետք է կարծենք, որ (միայն) դրա համար էր, որ սիրեց դարի մանուկներին և նրանց ճանապարհով քայլեց, այլ որովհետև դիտեր, որ սրբերը, որոնք կատարյալ են և նրանց մեջ սուրբ Հոգին է, որ հեռու է պահում չարից, և դիտեր, նաև «Զի սէր աշխարհիս, թշնամութիւն է առ Աստուած»⁵¹:

Այն ժամանակ պարթևների թագավոր Վաղարշ Դ-ն⁵² ուժեր հավաքեց և հարձակվեց ու հռոմեացիներից բազում հողեր գրավեց: Ապա վերադարձավ այն պարսիկների դեմ, որոնք երկար ժամանակ նախապատրաստվել էին իրեն հարվածելու: Վաղարշն անձամբ արշավեց նրանց դեմ 120 հազար զորքով: Նրանք իրար հանդիպեցին հորասանում: Պարթևներն առաջին անգամ փոքր գետն անցնելով, տեսան, որ բոլոր կողմերից շրջապատված են՝ պարսիկների ու մեդացիների բանակներով: Նրանք (պարթևները) մեծ ճակատամարտից հետո պարտվեցին ու սկսեցին փախչել: Նրանք բարձրացան մոտակա լեռները, ցրվեցին և իրենց ձիերը թողեցին պարսիկներին: Նրանք (պարսիկները) լեռներում նրանց շրջապատելով, հետապնդեցին ու անհաշվելի քանակությամբ (զինվորների) կոտորեցին: Երբ պարթևները տեսան, որ առանց քաջաբար կռվելու, բոլորն էլ հաստատ կկոտորվեն, ստիպված նորից հարձակվեցին պարսիկների վրա և նրանց խուճապի մատնեցին և ստիպեցին փախչել: Նրանց հետապնդեցին մինչև ծովը, և գետինը մարախների (ամպի) նման դիակներով ծածկեցին: Վերադարձին հանդիպեցին այլ պարսիկների, որոնք իրենց ընկերներից անջատվել էին. մի նոր ճակատամարտ էլ սկսվեց նրանց միջև և տևեց երկու օր: Երրորդ օրվա գիշերը, երբ բանակները ի վերջո հանգստանում էին՝ առավոտյան ճակատամարտը վերսկսելու համար, երբ պարթևներն արթնացան, ոչ մի պարսիկ չէր մնացել, բոլորը գիշերը փախել էին՝ իրենց ընկերներին միանալու և նրանց հետ խմբավորվելու համար: Այսպես պարթևները հաղթական ու իրենց վրա վստահ վերադարձան:

Սիրելի Պինես, այն ժամանակ, ամեն կողմ պատերազմներ էին տեղի ունենում ու ամբողջ երկրում տխուր լուրեր էին (պտտվում), և եթե Տերն⁵³ անընդհատ իր եկեղեցու հետ շլիներ

⁵⁰ «Թուղթ Սրբոյ Արաքելոյն Յակովբայ կաթողիկէ», գլ. Գ, 9:

⁵¹ Նույն տեղում, գլ. Դ, 4:

⁵² Թագավորել է 191—208 թթ.:

⁵³ Այստեղ խոսքը Քրիստոսի մասին է:

և իր խոստման համաձայն իր (եկեղեցու) հիմքերը շամրացնելու, ապա այն, հազար անգամ կործանված կլինի, չնայած որ հռոմեացիների երկրում, եկեղեցու հիմնադրումից սկսյալ հալածանքները երբեք չեն դադարել: Մենք այդ իմանում ենք Եվսեբիոս Կեսարացու Եկեղեցական Պատմությունից: Մեկը կարող է մտածել, թե ինչպես այդքան տանջանքներից ու տառապանքներից, կանոններն ու կարգը եղծանվելուց հետո եկեղեցին չկործանվեց, և այս (փաստն իսկ բավական է), որ մենք վստահ հավատանք, թե աստծո բանն (խոսքը) արգանդից է ծնվել:

Առաջինը, որ քրիստոնյաներին հալածեց, Ներոնն էր, ապիրատը, որ անձամբ նրանց տանջելուց չգոհացավ, այլ աշխատեց ցույց տալ, որ կատարված բոլոր ոճիրները նրանց պատճառով է, և արդյունքը եղավ այն, որ Հռոմ քաղաքի մեծ մասը այրվեց, և տարածվեց այն լուրը, թե քրիստոնյաներն էին այրել քաղաքը, ուստի նա (Ներոնը) հրամայեց, որ նրանց անխնա կոտորեն: Անհավատները մեր եկեղեցու եղբայրներին ու որդիներին ոչընչացնելու մեջ ոչ մի զիջում չէին անում. նրանց (քրիստոնյաներին) նվաստացնում և տանջանքի ոչ մի ձև բաց չէին թողնում վնասելու համար: Այս անգութ հալածանքների ժամանակ մահացան երկու մեծ օրհնյալ առաքյալները: Պետրոսին ուզում էին, իր ուսուցչի նման խաչել, սակայն նա խնդրեց, որ իրեն, ոտքերը վեր ու գլուխը ցած խաչեն: Պողոսի գլուխը ջարդեցին, և այն րոպեին այնտեղ, որտեղ նրանք նահատակվեցին, երկու հոյակապ ու փառավոր ծառ աճեց, որպեսզի, այդպիսով, նրանց (առաքյալների) կյանքն ու մահը և հալածողների ամոթն ու անարգանքը հավերժանա: Ներոնից հետո, բազում այլ հեթանոս թագավորներ եկան, որոնք որոնեցին ու դժոխքին արժանի տարբեր տանջանքներ հնարեցին, և, անկասկած, սատանան էր, որ այդ բոլորը թելադրում էր ու ամբողջ ուժով արժարժում նրանց համարձակությունը: Մարկիանոսը, Սեվերիանոսը և շատ ուրիշներ, Քրիստոսի աշակերտներին գլխատելուց չէին ձանձրանում ու հրաժարվում: Նրանք (քրիստոնյաները) թաքնվում էին ամեն տեղ և (եթե) ապաստան չէին գտնում, լեռներն էին փախչում, իսկ հեթանոսները վագրերի նման թակարդ ընկածների արյունն էին ուզում (խմել): Իրենց տներում մնացած (քրիստոնյաները) կանանց և երեխաների հետ, դառնների նման զոհվում էին, և նրանց, որոնց շնորհ էին անում, տաժանակիր աշխատանքի էին դատապարտում հանքերում՝ առավոտից մինչև երեկո: Այսպես, նրանք, որոնց

աստծո որդի Քրիստոսը ազատել էր և իրեն բարեկամ համարել, դարձել էին ստրուկներ: Ահ, ինչ դաժան գերություն, որի միջոցով աստծո զավակները կոապաշտների մոտ բռնի ստրկացված էին ու նրանց էին ծառայում: Այսպես, Դոմեստիանոսը, բոլոր մեղքերի աղբյուր հանդիսացող այս ծուլության մարմնացումը, դատարկությանմբ ու երեխայական խաղերով տարված, չգոտեպնդվեց, քաջություն չունեցավ, և իր բանականները զինեց միայն քրիստոնյաներին կոտորելու համար: Ինչպե՞ս այն ձեռքը, որ Հակոբ առաքյալի մահավճիռը ստորագրեց, իսկույն չկարկամեց և չկորցրեց իր շարժունակությունը: Եվ, թեև առաքյալը անբարիշտների ու ապիրատների մասին իր Հայտնության գրքում գրեց, բայց ինչպե՞ս է, որ դրանք դեռ չեն կործանվել ու չեն ուղարկվել դժոխքի խորքը:

Սիրելի Պինե՛ս, հակառակ այս բոլորին, հավատանք, որ եթե երբեմն չարիքները մեզ շրջապատում են, դրանք մեր շահերի համար են լինում և նման չարիքները վերանալուց հետո, մեր սրտերը հրճվանքով են լցվում: Հրեաներն իրենց վիշտն ու տառապանքները քաղցրացնելու համար ասում էին. «Առ գետս Բաբելացւոց՝ տնդ նստէաք եւ լացաք», և երբ, ինչպես տիեզերքի արարիչն էր սահմանել, ժամանակը եկավ, նրանք պարսիկ Կյուրոսի թագավորության օրոք (գերությունից) վերադարձան:

Նույնն էր նաև մեր ժամանակ, և, որովհետև Ադիաբենի թագավոր Նարսայր պարթևների հետ միասին չէր մասնակցել պատերազմին, ուստի այն անիրավ գայլերը զայրացած, պատերազմից հաղթական վերադառնալիս, պարթևները մեր երկիրը, կործանեցին ու ավերեցին մեր քաղաքները, և Նարսայ թագավորին էլ Մեծ Զարում խեղդելուց հետո, վերադարձան: Այս կոտորածներից ու ավերածություններից մեր երկրում ապրող քրիստոնյաները շատ տուժեցին: Նրանք ձեռքերը պաղատագին բարձրացնում էին ամենաբարձրյալին ու ապաշխարության երգերով դիմում Միակ Որդուն (Քրիստոսին), հավիտենական Բանին (խոսքին): Այսպես, ճնշված դառների հովիվ Հարելը, ինչպես հետո իմացանք, հավատացյալներից, սկսեց բոլոր գյուղերը շրջադայել, քաջալերել եղբայրներին, որպեսզի նրանք հանուն Քրիստոսի սիրույն, դիմանան այդ վշտերին: Եվ երբ մի օր նա գտնվում էր Ռախտա գյուղում, ջերմով հիվանդացավ: Ապա նա ձեռնադրեց իր սարկավազ Ղբեդ-Մշիխային և Իլուլ (սեպտեմբերի) ամսի 13-ի գիշերը վախճանվեց: Քրիստոնյաների ունեցած վիշտը անասելի էր:

Երբ հինգ ամիս հետո Արբելա քաղաքից մի մեծ բաղմունք թյուն եկավ, նրա մարմինը դեռ իր մաքրությունն ու թարմությունը պահպանել էր. նրան տեղափոխեցին և մեծ հանդիսությամբ եկեղեցում տեղավորեցին: Տերը ինքը մասնակցում էր քրիստոնյաների այս արարողությանը, և իմանալի մի հրաշքով ցույց տվեց, որ ինչքան հաճելի ու ընդունելի էր իրեն այն ինչ որ կատարում էին իր ծառայի համար: Մի մայր, իր երեխային եկեղեցի էր բերել, որպեսզի նա տեսներ Քրիստոսի ծառայի համար մատուցված արարողությունը: Այս երեք տարեկան երեխան խուլ և համր էր և չէր կարող մի վանկ իսկ արտասանել: Սուրբ Հոգուց թելադրված, մայրը երեխային տարավ սուրբի դիակի մոտ, և սովորեցրեց նրան, որ նա համբուրի նրա աջ ձեռքը, որը տարածված էր. երեխան համբուրեց և նրա լեզուն արձակվեց ու բացվեց, նա առանց դժվարության սկսեց խոսել: Բոլոր ներկաները օրհնեցին աստծուն, որ սուրբի միջոցով իր կարողությունը ցույց տվեց:

Յոթերորդ եպիսկոպոս՝ Ղբեդ Մշիխա⁵⁴

Ղբեդ Մշիխան Արբելայից էր և մանկությունից սկսած երկար ժամանակ ապրել էր Անտիոքում և Դամասկոսում, այնտեղ էր, որ նա ընդունեց ճշմարիտ հավատը: Նա իր հայրենիքը վերադարձավ ու նվիրվեց եկեղեցու, քահանաների և ժողովրդի ծառայության: Ինքն իր հերթին, իր նախորդների օրինակով, ծայրագույն ջանք գործադրեց Ավետարանը քարոզելու և քրիստոնյաներին դժվարություններից ու դժբախտություններից հեռու պահելու համար: Իր եպիսկոպոսության ամբողջ շրջանում, աստված ամեն կողմ խաղաղություն ու ապահովություն ստեղծեց և այդ սլատճառով եկեղեցիները բազմապատկվեցին ու վանքերն աճեցին և բոլորի շրթներից փառքի խոսքեր էին լսվում:

Այս ժամանակ հռոմեացիների մոտ հայտնի էր աստվածային գիտությունների, մեջ (հմուտ) Կղեմես Ալեքսանդրացին⁵⁵: Չկար մի նյութ, որի մասին ճառ գրած չլիներ: Նրա՝ այս հայտնի

⁵⁴ 190—225 թթ. «Ղբեդ Մշիխա» ասորերեն նշանակում է «Մեսիայի ծառա», այսինքն՝ «Փրկչի ծառա» կամ «Քրիստոսի ծառա»:

⁵⁵ Բ դարում է ապրել, սկզբում եղել է Պղատոնի փիլիսոփայության հետևորդ:

մարդու գրվածքների մասին դու կարող ես գտնել պատմիչներից՝
Եվսեբիոս Կեսարացու «Եկեղեցու պատմության» մեջ:

Ղբեդ Մշիխան 35 տարի շարունակ եպիսկոպոսական պաշ-
տոնը վարելուց հետո, գնաց դրախտ՝ իր եղբայրակիցներին
միանալու:

Ուրեմուդ եպիսկոպոս՝ Խիբուհ⁵⁶

Ղբեդ Մշիխայից հետո հանդես եկավ երանելի Խիրանը, որը
Բեյթ-Արամեից էր⁵⁷: Իր եպիսկոպոսության սկզբին, ամեն կողմ
սարսափ ու պատերազմներ եղան:

Արեւ խավարեց, և իրեն բարկացնող ժողովրդի ցասումից,
իր լույսով մեղ չէր լուսավորում: Որովհետեւ այն ժամանակ,
բազում պատերազմներ տեղի ունեցան հռոմեացիների ու պարթև-
ների միջև և Արտավան վերջին արքան մտավ հռոմեացիների
երկիրը, և այրեց Բեյթ-Արամեի շատ քաղաքներ: Արբելայի
թագավոր՝ Շարհատը նրա հետ միասին էր: Հռոմեացիները լսելով
այդ, մեծ բանակով նրա դեմ դուրս եկան⁵⁸: Պատերազմը նրանց
միջև շարունակվեց, բայց վերջում երկու թագավորներն էլ
համաձայնվեցին, որ առանց մեծ հիմքի, երկու կողմից մարդ-
կային արյուն չթափեն, և երկուսն էլ վերադարձան իրենց
երկրները:

Պարթևներն այն ժամանակ շատ ուժեղ, շատ կարող և
հանդուգն էին. նրանք միայն կոտորելու մասին էին մտածում,
սակայն աստված, որն իր մարգարեի միջոցով ասել է. «Եթե
բարձրասցիս իբրեւ զարծուի, եւ եթէ ի մէջ աստեղաց դիցես
զբոյն քո, եւ անտի իջուցից զքեզ»⁵⁹, (այդպես էլ) սանձեց նրանց
ու պատրաստեց նրանց կործանումը: Հին ժամանակներում պար-
սիկները նրանց (պարթևներին) ուզում էին գահընկեց անել և
պատերազմում փորձեցին իրենց ուժերը, սակայն ետ մղվելով չէին
կարողանում պայքարել պարթևների հետ: Այս ժամանակ նրանք
(պարթևները) բազում պատերազմներից ու ճակատամարտերից
թուլացան: Պարսիկներն ու մեղացիներն այդ հասկանալով, և
Ադիաբենի թագավոր՝ Շարհատի և Քարթա-Սլոխի թագավոր՝

⁵⁶ 225—258 թթ. (ըստ Մշիխա Զեխայի):

⁵⁷ Մծրինը իր շրջակայքով:

⁵⁸ Այս արշավանքը տեղի է ունեցել 217 թ. Կարակալայի մահից անմիջա-
պես հետո:

⁵⁹ «Մարգարէութիւն Արգիւռ», գլ. Ա, 4:

Դոմիտիանի հետ միանալով, գարնանը պարթևների հետ մեծ պատերազմ սկսեցին: Նրանք (պարթևները) պարտվեցին, և վերջնականապես նրանց թագավորությունը վերացավ: Սկզբից սրանք (պարթևները) հարձակվեցին Միջագետքի, Բեյթ-Արամայեի ապա Բեյթ-Ջաբդեյի և Արզունի վրա: Մի տարվա ընթացքում նրանք գրավեցին այս քաղաքները, և պարթևների բոլոր միջոցառումներն արդյունք չտվեցին, որովհետև իրենց օրը հասել էր, երգը՝ երգվել: Ի վերջո, նրանք ամբողջովին փախան բարձր լեռները և պարսիկներին (Սասանյաններին) թողեցին իրենց ամբողջ երկիրն ու քաղաքներում պահված հարստությունները: Արտավանի փոքր որդին, որ Արշակ էր կոչվում, պարսիկների կողմից անգթորեն սպանվեց Տիգրանում, և այստեղ էլ նրանք (Սասանյանները) հաստատվեցին ու այն իրենց մայրաքաղաք դարձրին: (Այսպիսով) քաջ Արշակի որդիների՝ պարթևների թագավորությունը վերջ գտավ հույների թագավորության 535 թ. Նիսան (ապրիլ) ամսի 27-ի շորեքշաբթի օրը⁶⁰: Պարսիկների տիրապետության սկզբում քրիստոնյաների համար խաղաղության (շրջան) եղավ, որը և օգնեց .(այդ կրոնի) տարածման ու ծավալման:

Այս բոլոր իրադարձությունները տեղի ունեցան Խիրան եպիսկոպոսի օրոք, սակայն նա ավելի և ավելի էր զորանում նեղությունների. ժամանակ և ավելի և ավելի քաջալերվում մեր Տիրոջ՝ Հիսուս Քրիստոսի մեղ պարգևած շնորհից: Սիրելի Պինեա, իմացիր, որ այն տարին, երբ պարսիկները ամբողջ Արևելքը նվաճեցին. արևմտյան, ինչպես նաև արևելյան բոլոր երկրներում բազում քրիստոնյաներ կային: Բայց Արևմուտքում հալածանքները երբեք չէին դադարում և ամեն օր քրիստոնյաների արյունը հոսում էր շուկաներում ու փողոցներում և հանգիստ չկար: (Իսկ) մեզ մոտ բոլորովին այդպես չէր, թագավորները ամեն օր զբաղված էին պատերազմներով և (այդ պատճառով) դեռ մեր դեմ անգույթ հալածանքներ չէին սկսել: Դրա համար է ասված (կարծես) Ավետարանի խոսքը. «Ձգեաց զորթ իւր մինչեւ ի ծով, մինչեւ ի գետ եւ շառաւիղք նորա»⁶¹: (Արևելքում) կային քսան եպիսկոպոսներից ավելի, օրինակ Բեյթ-Ջաբդեյի, Քարբա-դր-Բեյթ-Սլոխի, Կաշկարի, Բեյթ-Լափաթի, Հորմիզտ-Արտաշիի, Պրաթ-

⁶⁰ Մշխա Ջեխայի տվյալներով պարթևների անկումը եղել է 224 թ. ապրիլի 27-ի շորեքշաբթի օրը:

⁶¹ «Գիրք Սաղմոսաց», գլ. 28, (2):

Մայշանի, Խանիթայի, Հերբաթ-Գելալի, Արզունի, Բեյթ-Նիկթորի, Շահր կարտի, Բեյթ-Մեսկենեի, Հուլուանի, Բեյթ-Կետրայեի, Բեյթ-Հեղայեի⁶², Բեյթ-Դայլումայի, Շիգարի և այլ քաղաքների (Եպիսկոպոսներ): Իսկ Մծրինն ու այլ քաղաքներ, հեթանոսների վախից, դեռ Եպիսկոպոս չունեին: Բայց երբ Արշակունի պարթևների տիրապետությունը վերջ գտավ, աստծո օգնությամբ, ինչպես տեղում կպատմենք, քրիստոնյաներն իրենց համար կաթողիկոս ուզեցին ունենալ:

Այս ժամանակ բոլոր գիտությունների մեջ հայտնի էր, հիանալի ու աստվածային ուսուցիչ Որոգինեսը, որի մասին ասում են, որ սուրբ Հոգին նրա բերանում դրել էր իմաստուն լեզու, և Եվսեբիոսը նրա մասին պատմում է, որ յոթը դպիր հաջողությամբ զրում էին նրա ասածները⁶³:

Երբ պարսիկները Արևելքի տեր դարձան, քրիստոնյաները մի քիչ վախեցան, որ իրենց, սուր դանակներով կմորթեն, որովհետև Արևելքի բոլոր թագավորներին հաղթելով, փոխարենը [պարսիկները] իրենց ենթակա կառավարիչներ ու մարզպաններ էին նշանակել: Պարսիկների առաջին արքա՝ Արտաշիսը, մեր երկիր ուղարկեց մի կառավարիչ, որն Ադորգահադ էր կոչվում: Սակայն աստված, որ անդուլ իր աչքերը պահում էր Եկեղեցու վրա, որպեսզի ալիքներն ու մրրիկները այն չընկղմեն, մեզ մի երջանիկ բախտավորություն շնորհեց:

Արտաշիս արքան հրամայեց, որ նոր ատրուշաններ կառուցվեն ի պատիվ աստվածներին, և արեր՝ ամբողջ տիեզերքի մեծ աստվածը, հատուկ երկրպագության արժանի լինի: Ինքն առաջինը ընդունեց արքայից արքա և աստված տիտղոսը: Այսպես, նա եղած անարդարություններին, ավելացրեց նաև անեծքը, (որովհետև) ուզում էր, որ իրեն աստվածների իրավունք տրվի: (Ստիպում էր), որ բազում օտար հավատալիքներ ձուլվեն արևի և կրակի (պաշտամունքի) հետ: Իսկ Խիրան Եպիսկոպոսը զբաղված էր իր ժողովրդին սատանայի բոլոր շարիքներից ու թակարդներից հեռու պահելով: Իսկական հովվի նման, նա իր անձը նվիրաբերում էր իր հոտի համար. իր նախանձախնդրության շնորհիվ կարողացավ Քրիստոսի փարախը մտցնել բազում հոգիների, որոնք հին թշնամու, ամբողջ մարդկության ոսոխի

⁶² Տեղը անծանոթ է:

⁶³ «Եվսեբիոսի Կեսարացույ Պատմութիւն Եկեղեցւոյ», Թարգմ. Ա. Ծարեան, Վենետիկ, 1877, դպր. 2, գլ. ԻԳ, էջ 468:

ժառանգության մեջ էին, Երեսուն երեք տարի շարունակ իր հոգեկան տաղանդը արդյունավետությամբ (օգտագործելուց) հետո, ինչպես կարծում եմ, վախճանվեց խոր ծերության մեջ, եւ ահա արդար դատավորը նրան կտա նրա համար պատրաստված հաղթանակի պսակը:

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ԷՎԻՍԿՈՍՅԱՆ՝ ՇԱԽՆՈՒՓԱՄ⁶⁴

Նիրանից հետո, ընտրյալների ու սրբերի (շարքերում), հանդես եկավ Շախնուփան, աստվածավախության նախանձախնդիր ու շատ գործունյա (մարդ): Այս հոգևոր հայրը նույնպես Բեյթ-Արամից էր: Դեռ մանկությունից, դաստիարակվել էր ճշմարիտ հավատով, ուստի և սկսեց քաջարար գործել տեսանելի ու անտեսանելի թշնամիների դեմ: Չար Մաքսիմիանոսը ամենափոքր առիթն իսկ օգտագործում էր երկրի երեսից նրանց (քրիստոնյաներին) ոչնչացնելու ու կործանելու համար: Այս հալածանքի ժամանակ, երկինքը լցվեց շատ մաքուր հոգիներով, որոնք արարչին աղերսում էին, որ նա պակասեցնե՞ր տխրության օրերը և դրանք փոխակերպե՞ր ուրախության: Ինչպես ասել ենք, Արևելքում ամեն ինչ հանգիստ էր, և Շախնուփան ավելի ու ավելի էր վառվում աստծու սիրո նախանձախնդրությամբ: Նա էր, որ Տել-Նիախա գյուղի բնակիչներին սովորեցրեց Լորդորդության ուղղափառ հավատը, և այդ տեղի ունեցավ հրաշքով, որով, Տերը իր ժառանգի խոսքի ճշտությունը ավելի բացահայտ դարձրեց:

Գյուղի մեծերից Նակիխա անունով մեկը, լուծով ծանր հիվանդացավ: Եվ որովհետև նրա վիճակը ամեն օր վատթարանում էր, և գյուղում չկար մեկը, որ բուժե՞ր նրան, ծնողները նրան տարան Արբելա քաղաքը: Սուրբ Շախնուփան այդ իմանալով, աստծու թելադրանքով, երանելի Անանիայի օրինակով,⁶⁵ գնաց նրա մոտ այնպիսի ժամանակ, երբ ծնողները եկել էին նրա (հիվանդի) մոտ ու հավաքվել: Նա նրանց խոստացավ նրան հր հիվանդությունից բուժել, եթե նրանք անեն այն ամենը, ինչ նրանցից կպահանջի, և նա սկսեց նրանց աստվածային գրքերով բացատրել քրիստոնեական հավատքը, եւ թե (ինչպես) այն արագ ձևով երկրում տարածվում է: Նա նրանց բացատրեց որ Երուսաղեմում հրեաներից խաչված Հիսուսը աստված է և աստծու

⁶⁴ 258—273 թթ. (ըստ Մշխա Ջեխայի):

⁶⁵ «Գործք Առաքելոց», գլ. Բ. 10—19:

որդի, որ իր կամքով տառապեց, որպեսզի մեզ ազատի սատանաների ծառախոթյունից: Նրա առաջարկության բոլորն էլ հավանություն տվեցին ու խոստացան, որ եթե նա Նաևիխային բուժելով կապացուցի իր խոսքերի արժանահավատությունը, (այսպ) իրենք կմկրտվեն ու կմտնեն սուրբ եկեղեցու գիրկը: Սուրբ Շախուփան սկսեց ազդեցիկ, և խաչի նշանով նրան բուժեց, այդ անբուժելի հիվանդությունից, որովհետև աստծու համար ամեն ինչ գյուրին է: Տեկ-Նիախա գյուղի բնակիչներից շատերը հավատացին աստուծո խոսքին ու մկրտվեցին:

Այս ժամանակ մահացավ պարսիկների արքա՝ Արտաշիրը, և Շապուհը հաջորդեց նրան: Վերջինս ի բնե քիչ համբերող էր: Իր թագավորության առաջին իսկ տարում, պատերազմեց հուարադմիանների⁶⁶ և լեոռ (բնակվող) մեզացիների հետ, և հաղթեց նրանց ահալոր մի ճակատամարտում: Այնտեղից նա զնաց Գելերին⁶⁷, Դայլումներին, Գուրգանիանների նվաճելու, որոնք հեռու, վերջին ծովի մոտ⁶⁸, լեռներում էին ապրում: Նրանից բոլորը վախենում էին, և բազում անգամ նա պատերազմեց հոռմեացիների դեմ: Շապուհի բանակում մի մեծահարուստ քրիստոնյա կար, որը Գանդիսան էր կոչվում. նա երբ Ագիաբեն եկավ ու տեսավ, որ (մեր) երկրում ու նրա գյուղերում բազում քրիստոնյաներ կան, Շախուփային խնդրեց, որ նա Տիգրոն զնա, ալնտեղ եղած փոքր համայնքի եղբայրների մոտ, որը սկսել էր (նոր) կազմավորվել⁶⁹: Շախուփան զնալու մասին տատանվում էր, սակայն Գանդիսանը նրան վստահեցրեց ու հանգստացրեց, իսկ նա հույսը աստծու վրա դնելով, զնաց և իր հետ տարավ Նաևիխային (որին լուծ հիվանդությունից բուժել էր) և իր երկու սարկավաղներին: Սակայն ճանապարհին նա պատահեց իսմալեացիների, որոնք նրան իրենց հետ տարան: Միայն չորս ամիս հետո, կարողացավ նրանց մոտից փախչել, և այսպեղև հարուստ քաղաք՝ Տիգրոն: Այնտեղ, բոլոր եղբայրները հավաքվեցին, և նա նրանց (իր քարոզներով) քաջալերեց: Շախուփան

⁶⁶ Սրանք ապրում էին Թարբիստանի և Մադենդերանի հյուսիսում: Տե՛ս Barhebraeus, Chron. syr. p. 445. սրանց մարաբաղաբը Գուրգանիա էր կոչվում (հայ. Վրկան):

⁶⁷ Այժմ այդ ժողովուրդը կոչվում է «Գիլան» և ապրում է Կասպից ծովի հարավ-արևմուտքում:

⁶⁸ Նկատի ունի Կասպից ծովը:

⁶⁹ Այս փաստը խոսում է այն մասին, որ Տիգրոնում միայն III դարի երկրորդ կեսերից է սկսվել քրիստոնեական համայնքների էազմավորումը:

մեկին քահանա ձեռնադրեց, և երկու տարի մնաց այնտեղ, մինչև Շապուհ արքայի Տիղբոնից մեկնելն ու վերադառնալը: Շատ սարկավազներ (Արրելայից) եկան, նրան գտան ու Արբելա տարան, մեծ հանդիսավորությամբ: Սելևկիայի ու Տիղբոնի քրիստոնյաները նրան արցունքով ճանապարհ դրեցին և վիշտը, լցրել էր դրանց սիրտը: Նրանք այդ րուպին նման էին առաքյալներին, ճիշտ այնպես, ինչպես դիտում էին մեր Տիրոջ երկինք համբարձումը: Նա (Շախլուփան) հայրենիք վերադառնալով, բազում գործեր կարգի դրեց ու շատ սարկավազներ ու քահանաներ ձեռնադրեց: Ինչպես հավատացյալներից իմացանք, Շուբխա-լիշոն՝ Բեյթ-Ջաբալայի եպիսկոպոսը, նրան տեսնելու եկավ ու ամբողջ մի տարի մեծ մտերմությամբ միասին ապրեցին: Երկուսն էլ այցելեցին Հերբաթ-Գելալ⁷⁰ և Ռասունին⁷¹, և այնտեղ մի եպիսկոպոս ձեռնադրեցին: Ապա տեղավորվեցին Շահր կարտ⁷² և այստեղ էլ տեսան բազում քրիստոնյաների, որոնք այլ տեղերից էին հավաքվել: Նրանց համար ևս մի քահանա ձեռնադրեցին, որովհետև իրենց եպիսկոպոսը մի վոքր ժամանակ առաջ վախճանվել էր: Ի վերջո, երկուսն էլ Արբելա վերադարձան ու այստեղ էլ բաժանվեցին: Այսպես Շուբխա-լիշոն իր երկիրը գնաց, սքանչացած, որ քրիստոնյաները շատանում էին, և (թե ինչպես) կարգ ու կանոնի շնորհիվ, եկեղեցիները բարեզարդվեցին: Նա սկսեց հետևել այդ կարգին ու փառավորեց աստծուն, որովհետև աճում էր Ադիաբենի թեմը իր եկեղեցական ու առաքելական կանոններով:

Մի քանի տարի հետո, երբ աստծո աննկուն ծառա՝ Շախլուփան, հյուծվեց ու հոգին հանձնեց իր Տիրոջ՝ Քրիստոսին, նա այս տառապանքների աշխարհից հեռացավ, երջանկության աշխարհը (գնալու) համար: Նրան թաղեցին Նոյի անունով եկեղեցում, որը Քրիստոսի հոտը կառավարելու վեհ պարտականության մեջ նախորդել էր նրան: Նա 15 տարի շարունակ դեկավարեց Ադիաբենի գերապանծ թեմը:

⁷⁰ Քաղաք, որ Փոքր Ջաբի վրա է գտնվում տե՛ս Hoffmann, Auszüge aus syrischen Akten, p. 251.

⁷¹ Սա գուցե աղավաղված է և պետք է լինի «Ռամմունին» 410 թ. այս քաղաքը իր եպիսկոպոսը ուներ: Տե՛ս Syr. Orient, p. 273. Այն գտնվում էր Արրելայի հյուսիս-արևմուտքում:

⁷² Քաղաք, որը գտնվում էր Դակուկի և Արբելայի միջև, տե՛ս Bedjan, Acta mart. et sanct., t. II, p. 515.

Տասներորդ Եպիսկոպոս՝ Ախաղաբուհի⁷³

Նրան հաջորդեց Ախաղաբուհին, որը դործունյա ու նախան-
ձախնդիր մարդ էր, և Արբելա քաղաքի քուրմերից մեկի որդին
էր: Սա ասում են, որ շորս որդի ուներ և շորսն էլ քահանա դարձան:
Նրանց մայրը մոգերի սերնդից էր և որդիներից մեկի հետ
հարաբերության մեջ էր եղել և ծնել Ախաղաբուհին, և դրա
համար էլ կոչվեց Ախաղաբուհի, այսինքն՝ «հորը եղբայր»:

Նա երիտասարդ հասակում մոգ էր և դնացել էր Տիղբոս,
հոռմեացիների դեմ պատերազմելու: Այնտեղից իր երկիրը
վերադարձավ քրիստոնեական հավատը ընդունած: Նա մինչև իր
ձեռնադրությունը խիրան եպիսկոպոսի դործակիցը եղավ, և իր
հերթին բազում հեթանոսների քարոզեց:

Իր ժամանակ Աղիաբենի մոգպետ⁷⁴ Գուլիրաշնասպը ապրս-
տամբվեց պարսիկների արքա՝ Վարհարան Գ-ի դեմ⁷⁵: Նա լեռան
մեջ կառուցել էր բարձր մի բերդ, որը նրան պետք է պաշտպաներ
թշնամիների հարձակումներից: Իր հետ բերեց բազում մարդկանց,
560 քաջ աղեղնավորների, և որոնք ըստ սովորության ամեն
տարի փոխվում էին: Սրանք ամեն օր 50 կամ 60 հոգով ճանա-
պարհ էին դուրս դալիս և ում որ գտնում էին, կողոպտում ու
թալանում էին: Իրենց այս ավազակային հարձակումների պատ-
ճառով, քաղաքից քաղաք, դյուղից գյուղ երթևեկությունները
դադարել էին: Աղիաբենի շատ բնակիչներ լքեցին իրենց բնակա-
վայրերը և այլ երկրներ գնացին, և (այսպես) հարուստ գյուղերը
ամայացան: Մարդիկ սերմանել չէին կարող, որովհետև հողա-
գործները ավաղակների վախից նույնիսկ տներից դուրս չէին
դալիս: Ի վերջո քաղաքներից բազում հարուստներ իրար հետ
համաձայնվելով, գնացին իրերի վիճակը Վարհարանին ներկա-
յացնելու: Նա լսեց նրանց աղերսանքը և մեծաքանակ բանակ
ուղարկեց, որոնք եկան Գուլիրաշնասպի ամրոցը կործանելու ու
ավերելու: Սակայն նրանք նույնիսկ հեռվից շկարողացան
մոտենալ, Գուլիրաշնասպի զինվորների, մեծ վարպետությամբ,
իրենց վրա արձակած բազում նետերի պատճառով: Երկու ամիս
շարունակ ոչինչ չկարողացան անել, և հոգնած, այդ մասին

⁷³ 273—291 թթ. (ըստ Մշիխա Զեխայի),

⁷⁴ Բնագրում «մոգպետը» օգտագործված է «մարդպան» կամ «կառավարիչ»
առումով թեև հայերեն թարգմանության մեջ պահպանել ենք «մոգպետ» ձևը:

⁷⁵ Վահրամ Գ-ն թագադրել է 276—293 թթ.:

հայտնեցին Վարհարանին, և նա նորից անհամար զորք ուղարկեց Զարհասպ անունով հաջողակ ու փորձառու հրամանատարի գլխավորությամբ: Սա ևս չկարողացավ ամրոցը գրավել, որովհետև այն շատ բարձր էր և ամրոցում ամրացած զինվորները շատ քաջ, հաջողակ նետաձիգներ էին, և թույլ չէին տալիս (թշնամուն) նույնիսկ հեռվից մոտենալ: Ուստի երբ Զարհասպը տեսավ, որ (ամրոցը) չէր կարող քանգել, ապա մտածեց Գուփրաշնասպին դարանը գցել: Նա նրա մոտ ուղարկեց իր որդուն, Թանկարժեք ու հարուստ նվերներով, որ նրան ասի, թե «արքայից արքան լսելով քո քաջությունը, ուզում է մտերմանալ քեզ հետ, և քեզ դարձնել իր ամբողջ պետության ընդհանուր կառավարիչ: Ուստի ես ուզում եմ քեզ հետ առանձին խոսել, այն պայմանով, որ մեզ հետ ոչ մի զինվոր չլինի: Մարտին վերջ տուր, և միայնակ արի մի տեղ, և մենք միասին կխորհրդակցենք»: Գուփրաշնասպը հավատաց հրամանատարին, և կամ գուցե ինքն էլ խաղաղության դաշինք կնքել էր ցանկանում, որովհետև պայքարը երկար էր տևել և ինքն էլ իր զինվորների հետ հոգնել էր: Նա ամրոցից դուրս եկավ հեռու մի տեղ, և Զարհասպին հրավիրեց գալ և իր հետ բանակցել: Զարհասպը բաղում քաջ զինվորների հրամայեց, որ իրենից ոչ հեռու դարան մտնեն, և նրանք երբ տեսան, որ իրենք նստեցին ու զրուցում են, այն ժամանակ հարձակվեցին ու Գուփրաշնասպին բռնեցին: Նման խաբեությամբ Գուփրաշնասպը ձերբակալվեց. քանդեցին նրա ամրոցը և նրան մայրաքաղաք բերեցին արքայից արքա Վարհարանի մոտ: Զարհասպի այս քայլից նա (արքան) շատ ուրախացավ և հրամայեց, որ նրան (Գուփրաշնասպին) մորթազերծ անեն և կախեն իր թագավորական պալատում, որպեսզի բոլորը տեսնեն, վախենան և իմանան, թե արքայից արքան ինչպիսի խստությամբ ու արդարությամբ, վրեժխնդիր է լինում նրանցից, ովքեր նրան անհնազանդ են:

Քաջ Ախադաբուհին տեսնելով այս դաժանություններն ու վայրենությունները, չթողեց, որ իր հոգին վհատվեր և ոչ էլ քաջությունը կորցնեք: Նա սկսեց շրջագայել իր մեծ թեմում, բարի խորհուրդներ էր տալիս, խրատում, սպառնում էր, ինչպես որ վայել էր քրիստոնյաներին, և երկայնամտության ու ընկերասիրության (կոչ) էր անում: Մի օր Տիգրեոնից ուղարկված քրիստոնյա պատգամավորները նրան գտան ու խնդրեցին, որ նա Շախլուփայի օրինակով, որը նրան նախորդել էր, գա իրենց մոտ

քարոզի, սովորեցնի, և (ցույց տա) բարի կյանքի ուղին, քաջալերի, և մի քիչ էլ մխիթարի իրենց: Նրանք հինգ հավատարիմ ու աստվածավախ մարդկանց էին ընտրել, որպեսզի նրանց ձեռնադրի: Գործունյա ու ժրաշան վաճառականի նման, որ անընդհատ մտածում է բազմացնել իր ունեցվածքը, նա նրանց խնդրանքին զիջելով, այս մարդկանց ձեռնադրեց: Նա ընկերացավ մայրաքաղաք գնացող պատվիրակներին, Հերբաթ-Գելալի եպիսկոպոս՝ Զեխա-Յաշուղի և Բեյթ-Ջաբդեյի եպիսկոպոս՝ Շաբթալի հետ: Նրանք այնտեղ մի տարի ապրեցին, և ինչպես ընդունված էր, մոլորյալներին ուղղության էին բերում:

Մի օր Շաբթան կանգնեց բազմության մեջտեղ քարոզելու և ժողովրդին ասելու որ «Մի երկնշիջ յայնցանէ որ սպանանեն զմարմին եւ զողի ոչ կարեն սպանանել. այլ երկերուք դուք լռուաւ յայնմանէ որ կարողն է զողի եւ զմարմին կորուսանել ի գեհենի»⁷⁶: Այս նյութի շուրջ շատ խիստ խոսեց և բացատրեց, որ մեր Տիրոջ հաղթանակը իսկական հաղթանակ է, մինչդեռ երկրային թագավորների հաղթանակը միայն՝ գոռոզություն, ակնկալություն, ցավ, տառապանք, շարչարանք և մահ է: Գոռոզություն, որովհետև թագավորները երբ հաղթում են, նրանք հաղթում են միայն մարմիններին, և այդ պատճառով էլ նրանք ամբարտաւան են դառնում և ավելի ևս հպարտանում են: Նրանք մոռանում են իրենց մահկանացիությունը, հավատում են աստվածներին, և այսպիսով նրանք անսահման ավեացնում են իրենց մեղքերը և նրանց վարձատրությունը անմար կրակը կլինի: Ցավ, որովհետև նույնիսկ իրենց հաղթանակի դեպքում, ո՞վ կարող է պատմել անվերջ դժվարությունները: Ճակատամարտը սկսելուց առաջ, նախապես ճակատամարտի ելքի մասին էն մտածում անդադար, կհաղթե՞նք թե կպարտվենք: Եվ սրա վրա, նրանք գիշեր ցերեկ մտատանջվում են, և ինչքան գիշերներ անքուն են մնում: Մահ, երկու կողմից էլ մահ է լինում, և դա պատճառ է դառնում ծնողների ու հարազատների տանջանքներին, և մայրերը արցունք կթափեն սրով սպանված իրենց որդիների համար, ու կաթոգին սիրված որդիները նիզակի երկաթով սպանվում ու մի կողմ են նետվում: (Մինչդեռ) Քրիստոսի հաղթանակը բոլոր մարդկանց երանության պատճառ է դառնում, նույնիսկ իր թշնամիներին՝ հեթանոսների ու հրեաների համար: Մինչ (Շաբթան) իր ճառն էր շարունակում, հեթանոսներից

⁷⁶ «Աւետարան ըստ Մատթէոսի», գլ. Ժ, 28:

մեկը, որ այնտեղ էր գտնվում, գնաց և արքայի մեծամեծներից՝ մեկին հայտնեց, որ քրիստոնյաները քարոզում են, որ արքայից արքան պետք է կրակով տանջվի ու շարշարվի, և որ նրա հաղթանակը հաղթանակ չէ, այլ մի ապստամբություն ու հարստահարություն: Քրիստոնյաները այդ լուրը երբ իմացան, շատ տխրեցին ու թաքնվեցին իրենց տներում, ոմանք էլ վախան անապատ: Շաբթա եպիսկոպոսը նույն գիշեր վեր կացավ, որ գնա, բայց իսկապես չգիտեր թե ու՞ր գնար. վախից չէր երևում մտածելով, որ իրեն կբռնեն ու կպատժեն: Երկու տարի շարունակ նա այդ վիճակում ապրեց: Տիղբոնի քրիստոնյաները Ռադգան անունով մեծամեծներից մեկին նվերներ տվեցին ու խնդրեցին, որ (իրենց) նկատմամբ արքայի բարկությունը մեղմի, որովհետև խաբեբա ու խռովարար մարդիկ ոչ ճիշտ տեղեկություններ էին տվել նրան իրենց մասին: Աստված այնպես փափկացրեց Ռադգանի սիրտը, որ նա այդ գործը կարգադրեց և հեռացրեց նրա (արքայի) մեծ դայրույթը: Նույնպես աստծո՝ ամեն ինչի Տիրոջ շնորհիվ, և երկաթը երկաթի հետ բախվելու փոխարեն, հալածանքին (վերջ տրվեց), և խաղաղությունը վերահաստատվեց, և բաղում եղբայրներ ոչնչանալուց ազատվեցին: Իրականում, սակայն, հալածանքների ժամանակը դեռ չէր եկել: Ախաղաբուհին այս դժվարության ու սարսավի ամբողջ ընթացքում իր գիրքերից չհեռացավ և հավատացյալներին հուսադրելուց չգաղա-րեց, որպեսզի նրանք վստահեն կենդանի աստծուն՝ իրենց Փրկչին: Չեմ հավատում, որ մեկը կարող է ժխտել, որ այս խաղաղությունը միայն իր աղոթքների շնորհիվ եղավ: Ո՞վ կարող էր շհիանալ, երբ ծունկի եկած, նա խոնարհ սրտով աղոթում էր. «Եւ զհոգի խոնարհ Աստուած ոչ արհամարհէ»⁷⁷:

Տիղբոնի (քրիստոնյա) բնակիչները նրանից (Ախաղաբուհից) խնդրեցին, որ նա շտապ իրենց համար եպիսկոպոս ձեռնադրե, որպեսզի նա (եպիսկոպոսը) միշտ իրենց հետ լինի: Նրան ասացին, որ այստեղ շատ քրիստոնյաներ կան, և մեր մեծ տեր եպիսկոպոսները մեղանից հեռու են, և չեն կարող մեզ (օգնել), արդարության շավիղներով մեզ առաջնորդել, և հոգեպես ու ֆիզիկապես միշտ մեզ հետ լինել: Նա ուրախությամբ նրանց խնդրանքին ընդառաջեց և Սուսի եպիսկոպոս Խայ-Բաղալին (այդ մասին) հայտնեց: Երկուսն էլ համաձայնվեցին ու ընտրեցին

⁷⁷ «Գիրք Սաղմոսաց», գլ. Ծ (ԾԱ), 19:

ասորի Պապային, որը շատ գիտուն ու իմաստուն մարդ էր⁷⁸ ապա յուրաքանչյուրը գնաց իր երկիրը, սքանչանալով աստծու ազդող շնորհքի և իր եկեղեցու նկատմամբ ունեցած անդուհակողության ու նախախնամության վրա, որովհետև նա (Քրիստոսը) իր կողքից (խաչա) փայտի վրա թափված արյունով, միացավ նրա (իր եկեղեցու) հետ:

Երբ Ախադաբուհին Արբելա եկավ, բոլոր քրիստոնյաները, բաղում մոգեր ու հեթանոսներ նրան դիմավորելու դուրս եկան, և իր անբիծ վարքի, լեզվի քաղցրության և սղնիվ նկարագրի համար, շքեղ ընդունելություն կազմակերպեցին:

Բազում բարի գործերից հետո իր հոգին հանձնեց աստծո՝ իր արարչի ձեռքը, 18 տարի եպիսկոպոսական (պաշտոնը) վարելուց հետո:

Տասնմեկերորդ՝ եպիսկոպոս՝ Շարիղա⁷⁹

Ախադաբուհից հետո, Տիրոջ ժողովրդի հեկավարությունը ստանձնեց նախանձախնդիր գործիչ և ճշմարիտ քահանա՝ Շարիղան: Նա Արբելայից էր և ծագում էր Քրիստոսին սիրող քրիստոնյա ծնողներից: Դեռ երեխայությունից եկեղեցի էր հաճախում ու ընդունվեց աստծո ծառայության մեջ: Նա (ևս) իր հերթին սատանայի աշակերտների դեմ մեծ սլաքար ծավալեց: Ո՞վ Պինե՛ս, ո՞վ աստծո սիրելի, նրա ժամանակ եկեղեցու օգտին մեծ հաղթանակ եղավ: Մոտ երեք հարյուր տարի, եկեղեցին հալածվել, տակնուվրա էր արվել, հիմքը խախտվել էր, իսկ (այժմ) Կոստանդիանոս հաղթական կալսրի միջոցով այն խաղաղվեց, և բոլոր թշնամիներին հաղթեց:

Նրա (թագավորությունից) մի քիչ առաջ, Դիոկղետիանոս ամբարիշտ կայսրը ուզում էր քրիստոնեության անունը ջնջել երկրի վրայից ու դրան էր ձգտում գիշեր և ցերեկ: Ուստի նա հրամայեց, որ կործանեն եկեղեցիները և բոլոր հավատացյալներին անդթորեն կոտորեն: Ամբողջ աշխարհում, ինչպիսի՜ սարսափ և ինչպիսի՜ սոսկում տիրեց, երբ նման անխիղճ հրաման արձակվեց: Հեթանոսները քրիստոնյաներին մեկ մեկ կոտորելով

⁷⁸ Ըստ Մշիխա Զեխայի, Պապան, Տիգրոնի եպիսկոպոսական աթոռն է բաղմել Ախադաբուհի եպիսկոպոսության վերջին տարիներին և իր պաշտոնին է մնացել մինչև 291 թ.: Հավանաբար, նա այդ պաշտոնում է եղել 285—291 թթ.:

⁷⁹ 291—316 թթ. (ըստ Մշիխա Զեխայի):

չգոհացան, և նույնիսկ առանց դատավորներին ներկայացնելու, խմբերով այրում էին: Տեսան, թե ինչպես երբեմն հայրը իր որդու դահիճն էր դառնում և եղբայրը՝ եղբոր: Կարեկցության բնական պատենշը վերացել էր: Եվ որովհետև հռոմեացի կայսրերը անձնատուր էին եղել նման մեղքերի՝ անհագ սպանության կրքին, ուստի շէին կարողանում ղեկավարել ժողովրդին:

Պարսիկների Հորմիդդ արքան⁸⁰, իմանալով այդ, մեծ բանակ վերցրեց ու (եկավ) հռոմեական քաղաքները կողոպտեց: Այս բոլոր սրբապղծություններին ի տես «Յարիցէ Աստուած եւ ցրունսցին ամենայն թշնամիք նորա, փախիցեն ատելիք նորայրեսաց նորա: Որպէս պակասէ ծովս՝ պակասեսցին. որպէս հալի մոմ...»⁸¹: Առանց կարեկցանքի նրանց պատիժների ենթարկեց, և նրանց վրա իշխելու համար դրեց իր ծառա՝ Կոստանդիանոսին, որը խաչի նշանը բարձրացրեց լուսավոր ամպերի վրա և վրան գրվեց. «Այս նշանով դու կհաղթես»: Նա այդ խաչի նշանը վերցրեց ու տվեց իր բոլոր զինվորներին: Դրա միջոցով նա ճանճերի նման փախուստի մատենեց անհնազանդ սատանաների զինվորներին և խաչը, որ ամոթի նշան էր, բոլորի համար դարձավ հաղթանակի նշան և հարուստների, և աղքատների, և ազնվականների, և անարգների, և գիտունների, և տգետների համար:

Արևելքի եպիսկոպոս Պապային, որ ապրում էր մայրաքաղաքում (Տիգրոնում), որոշ եպիսկոպոսներ արտաքին (ոչ եկեղեցական, այլ պետական) գործերի համար դիմում էին նրա օգնության: Ուստի այդ կապակցությամբ մտածեց բոլոր եպիսկոպոսների վրա գերիշխանություն ունենալ, և դառնալ նրանց միակ ղեկավարը: Դրա վրա, մայրաքաղաքի քահանաներն ու ժողովուրդը հավաքվեցին և ուզեցին նրան գահնկեց անել. նույնիսկ նրա ավագ սարկավագ՝ Սիմոնը այս նորաձևությունը մերժեց, և (այդ մասին) տեղեկացրեց Սուսի՝ Միլես (եպիսկոպոսին), Քարթա-Դը-Բեյթ-Սլոխի՝ Ղկաբ-Ալլահին, և շատ ուրիշներին: Ուստի Պապան շատ վախեցավ, որովհետև Սիմոնի ծնողները շատ մոտիկ էին արքային, և բոլորից էլ հարգված էին: Ուստի նա Արևմուտքի եպիսկոպոսներին, ինչպես նաև Եդեսիայի եպիսկոպոսին, որը Սաղղա էր կոչվում, (Սիմոնի մասին) գրեց: Բոլորը համաձայնվեցին, որովհետև գիտեին, որ նա (Սիմոնը)

⁸⁰ 302—309 թթ.:

⁸¹ «Գիրք Սաղմոսաց», գլ. 4 է (4Ը), 1—4:

սոսկալի մարդ է, և նրանից կարելի է վախենալ, բայց խոստացան, որ իրեն կսլաշտապանեն արքայից արքա Կոստանդիանոսի առաջ⁸²: Նրանք հասկանում էին, որ լավ կլինի եթե մայրության զարգացման եպիսկոպոսը Արևելքի բոլոր եպիսկոպոսների վրա գերիշխանություն ունենա: Ուստի իրենց թագավորների ու Արևմուտքի մեծամեծների անունից նրան (Կոստանդիանոսին) այս խնդրի շուրջ նամակ գրեցին, ասելով, որ «ինչպես Արևմուտքում, այսինքն հռոմեական կայսրության մեջ, բազում պատրիարքներ կան՝ Անտիոքի, Հռոմի, Ալեքսանդրիայի և Կոստանդնուպոլսի, թող Արևելքում էլ, այսինքն Պարսկական տիրապետության մեջ առնվազն մեկ պատրիարք լինի»:

Աստված, որ Ադամի մեղքի համար աշխարհ ուղարկեց իր միակ որդուն՝ Փրկչին, որպեսզի իսրայելցիները Եգիպտոսի հարվածներից իրենց ազատությունը գտնեն, և որը վուշերից մրգեր աճեցրեց, և մորենիներից ծաղիկներ ծաղկեցրեց, և որը կարող է միշտ վատից լավը դուրս բերել, թույլ տվեց, որ իր աստվածալին նախախնամությամբ ու պաշտելի դեկավարությամբ, Պապայի ցանկությունը կատարվի: Այսպես, նա դարձավ ամբողջ Արևելքի եպիսկոպոսների ու քրիստոնյաների գլխավոր առաջնորդը: Բոլոր (Արևելքի) եպիսկոպոսները հավանություն տվեցին Արևմուտքի որոշմանը այն վախից, որ Արևմուտքի եպիսկոպոսները կարող են իրենց երկու հզոր թշնամիների միջև թողնել, և Արևմուտքի՝ Հռոմի քրիստոնյաների կայսրի և՛ Արևելքի՝ իզմիրիկների ամբարիշտ արքայի միջև:

Պապայի ավագ սարկավագ՝ Սիմոնը այս նորությունը չընդունեց և իր ծնողների միջոցով ուզում էր արքային (համոզել), որ այն ի չիք դարձնել իր որոշումը: Սակայն Պապան խորամանկությամբ, հաճոյացրեց Սիմոնի հորը, նրան խոստանալով, որ իր մահից հետո իրեն հաջորդ կնշանակի:

Այդ ժամանակ սահմանային քաղաքում⁸³, հայտնի էր աստ-

⁸² Այս տիտղոսը յուրահատուկ է պարսիկներին: Մեղ թվում է, որ բնագրում «և» շաղկապն է կորել. հավանաբար այն այսպես եղած կլինի—«Արքայից արքայի» և Կոստանդիանոսի մոտ: Մանավանդ բնագրի հետագա մասն էլ այդ է հուշում:

⁸³ Նկատի ունի Մծրինը: Խոսքը Հակոբ Մծրենցու մասին է: Ss'u Bedjan, Acta mart. et sanct., t. III, p. 263. Հստ էբրայուսի Մծրինի եպիսկոպոսությունը հիմնվել է մ.թ. 300—301 թ. Բաբո անունով եպիսկոպոսի օրոք, որը նույն աթոռին է բաղմել մինչև 309 թ. Նրան հաջորդել է Հակոբ Մծրենացին, տե՛ս Barhebraeus, Chron. Eccles., col. 31, № 2.

վածավախ Հակոբը, որն առաքյալների նման հրաշքներ ու մարդարենների նման սքանչելիքներ էր գործում: Նա հաճախ ամբողջ գիշերը աղոթքով էր անցկացնում, ինչպես իր Տերը: Նրա հսկումներն ու ծոմապահությունները բոլոր տեղերում հալտնի էին, ուստի իսկական աստվածային այս մարգու. մասին նորից կխոսենք: Մեր Շրիղան իր հերթին աստվածասիրության նախանձախնգությամբ այրվելով, բազում անգամ գնաց նրան գտնելու, որպեսզի նրանից (Հակոբից) օրհնվի և իրար հետ զրուցեն: Անհամար խոնջություններից ու գործերից հետո, նա մահացավ հուլյների 627 թվականին ուրբաթ օրը, (316 թ.) և մեծ հանդիսավորությամբ թաղվեց եկեղեցում:

Տասներկուերորդ եպիսկոպոս՝ Յուհաննան⁸⁴

Շրիղայից հետո (եպիսկոպոս) դարձավ արթուն ու նախանձախնդիր հովիվ՝ Յուհաննան, որը կոչվում էր «Մարիամի որդի», որովհետև շատ էր սիրում երանելի Մարիամին, աշխարհի կենարարի ու վերանորոգողի մորը: Նա ևս շատ հեթանոսների ու հրեաների մեջ Ավետարանը քարոզեց: Եվ դրա համար է ասվել. «Ատելութիւն զոր ի նանիր ատեցին զիս»⁸⁵: Նրանց (հեթանոսների ու հրեաների) նենգության պատճառով նրան Արբելայից արտաքսեցին և նրա հետևից զինվորներ ուղարկեցին՝ սպանելու համար, սակայն նա թաքնվեց ու խուսափեց նրանց ծուղակից: Նա երկար ժամանակ թափառեց գյուղերում ու լեռներում: Նրա սերը աստծո նկատմամբ ավելի ու ավելի էր բազմապատկվում: Նա կարողացավ Քրիստոսի փարախը մտցնել բազում ոչխարների:

Այն ժամանակ, երբ քրիստոնյա թագավորները կառավարում էին աշխարհը և եկեղեցու գործերը բարեհաջող էին, դժոխքն իր եղջյուրը բարձրացրեց, բացեց իր ապականված բերանը, և ուղղափառ հավատի հակառակ խոսքեր դուրս տվեց: Նա (սատանան) սուտ, հանդուգն, չար ու ամբարիշտ Արիոս ծառային գտավ՝ իր վարդապետությունը տարածելու համար: «Մարդ ի պատուի էր եւ ոչ իմացաւ»⁸⁶: Նա գտնում էր, որ ավելորդ է ասել, թե աստծո որդին՝ արարիչը (երկնքից) իջել է մեզ փրկելու համար:

⁸⁴ 317—346 թթ. (ըստ Մշիխա Զեխայի):

⁸⁵ «Գիրք Սաղմոսաց», գլ. ԻԴ, 19:

⁸⁶ «Գիրք Սաղմոսաց», գլ. ԽԸ, 13:

Ուստի նա ժխտեց Քրիստոսի աստվածությունն ու անմտաբար պնդում էր, որ Քրիստոսը արարիչ չէ, այլ արարած, որ նա բնությամբ աստծո որդին չէ, այլ միայն անվամբ: Իր պատճառով մեծ աղմուկ բարձրացավ ամբողջ աշխարհում և 318 եպիսկոպոսներ նրան հերքելու համար հավաքվեցին Նիկիա քաղաքում, Կոստանդիանոս կայսեր ներկայությամբ: Այս հայրերը բանադրեցին Արիոսին և բոլոր նրանց, ովքեր նրան համակարծիք էին: Նրանք որոշեցին, որ Քրիստոսը՝ Որդին, իր Հոր նույն բնությունից է և նրան համադր:

Նույն այս ժամանակ, պարսիկների Շապուհ Բ արքան, մեկնեց բարձր լեռները, իրեն հնազանդեցնելու համար ծովի մոտակայքում (ապրող) լեռնցիներին, որոնք մի ասպատակության ժամանակ բաղում գյուղեր էին ավերել: Նրանք մտածում էին հոռոմների շատ քաղաքներ կործանել, որն ինչպես հետո կտեսնենք, տեղի ունեցավ: Ամեն մեկը կարող էր մտածել, որ մոտ է ժամանակը եկեղեցիների կործանման և սրբությունների հեթանոսացման: Աստված, որ նախօրոք գիտեր տեղի ունենալիքը, տեսավ, լռեց և մեղ հանձնեց իր բուռն զայրույթին: Շապուհ Բ արքան, որը թագավորեց հուլյների 620—690 թթ., մոտավորապես 70 տարի, (309—379) երբ տեսավ, որ մահացել է, աշխարհը սարսափով լցրած հաղթական Կոստանդիանոս կայսրը, և նրա տեղ բազմել է որդին՝ Կոստանդինը հոռոմների կայսրության արևելյան մասում, նա գտավ, որ ժամանակն է քրիստոնյաների երկիրը առանց արգելքի նվաճելու: Ուստի գնաց և սահմանային քաղաք Մծբինը սլաշարեց: Նա չգիտեր, որ այդ քաղաքը, արքայից արքայի բանակներից կապշտպանվի ու կհսկվի մեր Տիրուհի կողմից այնպես, ինչպես վարդը փուշերի կողմից: Այնպես, ինչպես աստված, որը Հուդիթին՝ թույլ կնոջ (օգնեց), խորտակելով ու ճնշելով Ելիաբի զինվորների գոռոզությունը⁸⁷, և նա, որ Եսթերի խեղճ կնոջ աղոթքի վրա Համանին փայտից կախեց⁸⁸, և նա, որ Սամսոնի միջոցով բազում փղշտացիների կոտորեց, այնպես էլ աստված այս դեպքում Շապուհին քաղաքից ետ դարձրեց, սրբասեր, ընտրյալ ու նշանավոր եպիսկոպոսի աղոթքների շնորհիվ⁸⁹:

⁸⁷ «Յուդիթ», գլ. ԺԳ, 10—11:

⁸⁸ «Եսթեր», գլ. Է, 10:

⁸⁹ Շապուհի 338 թ. այս արշավանքի մանրամասն նկարագրությունը տե՛ս նաև Bedjan, Acta mart. et sanct., t. III, p. 464. Այստեղ խոսքը Հակոբ Մծբնացու մասին է:

Երբ հավատացյալների հայրը (Հակոբը) հասկացավ, որ իր որդիները սփռվելու են ամեն կողմ, անմաքուր սատանաների ծաղրի առարկա են դառնալու և նրանցից անարգվելու են, ինչպես Տիրոջ ընտրյալ՝ Մովսեսը⁹⁰, նա դուրս եկավ քաղաքի ամրությունների վրա և սկսեց Տիրոջը խնդրել, որ կամ իր ժողովրդին կորստի մատնի և կամ փրկի հեթանոսների ձեռքից ու մահից: Տերը լսեց նրա աղաչանքը, և ահա միջատների մի բանակ երևաց երկնքում ու եկավ թափվեց Շապուհի բանակի վրա: Այս միջատները ձիերի ունշերի մեջ մտնելով, նրանց տանջում էին, և աղոտացնում մարդկանց տեսողությունը, և ժամանակ չէին թողնում փախչելու: Նրանք վախենում էին, որ այս կուրացման հետ միասին հոռոմների բանակը կարող էր անակնկալ գալ ու հարձակվել և այս անկարգ վիճակում իրենց կոտորել: Մարդիկ գնացին Կոստանդինի մոտ և նրան հայտնեցին տեղի ունեցածի մասին: Նա աստծուն փառավորեց և շնորհակալ եղավ, որ իր ծառա Հակոբի միջոցով, նման շնորհի արժանացրեց: Արքան սպառնալիքներով վերադարձավ ու երդվեց, որ իր տիրապետության մեջ կջնջի հոռոմների կրոնը (քրիստոնեություն):

Մեր երկրի (Ադիաբենի) եպիսկոպոս՝ Յուհանանն այն ժամանակ իր հոտի հետ շէր, որովհետև հուլյների 640 թ. (329 թ.) այլ եպիսկոպոսների հետ մայրաքաղաք (Տիրոս) էր գնացել, ի վերջո հավատարիմ ու իմաստուն մի մարդու պատրիարք ընտրելու համար, որովհետև Սելեկիայի թեմը, մար Պապայի դժբախտ մահից հետո, թափուր էր մնացել: Ասում են, որ նա (Յուհանանը) երկու տարի մնաց մայրաքաղաքում, ապա այնտեղից էլ եկեղեցական գործերով գնաց Բեյթ-Հուլայե: Այստեղ էր նա, երբ անգութ հրաման եղավ, և կոչ էր արվում բոլոր երկրների մոգպետներին⁹¹, որ անխղճորեն կոտորեն քրիստոնյաներին, և նրանց բոլոր եկեղեցիները կործանեն: Նիսան (ապրիլ) ամսի 6-ին⁹², այս ամբարիշտ արքայի (Շապուհ Բ-ի) թագավորության

⁹⁰ «Գիրք Սաղմոսաց», ՃԾ (ՃԶ), 23:

⁹¹ Ինչպես նշել ենք «մոգպետ» ասելով ասորի հեղինակը «մարգպան» նկատի ունի:

⁹² Հստ Մշիխա Զեխայի հալածանքի երկու հրաման է եղել. առաջինը 339 թ. ապրիլի 6-ին և երկրորդը՝ 340 թ. սեպտեմբերին: Սակայն ասորական վարքերում խոսվում է միայն առաջինի մասին, տե՛ս *Bedjan*, *Acta mart. et sanct.* t. 11, p. 248.

31-րդ տարում, երբ նա գտնվում էր Բեյթ-Հուլայայում, որպես վարձատրություն, սուրը սկսեց անգթորեն գործել, և ով որ հանդերձում էր ասել, որ քրիստոնյա է, կոտորվում էր:

Ուստի Արքեպիսկոպոս՝ Յուհանանը Բեյթ-Հուլայայից մեկնեց ու եկավ իր հօտի մոտ՝ իրեն վստահված ոչխարներն ու գառները արածացնելու համար: Սակայն իր սիրտը ուրախութիւմբ լցվեց, երբ տեսավ, որ այն սուրը, որը պետք է մեր երկրի քրիստոնյաներին կոտորեր, գեռ իր պատյանի մեջ էր: Որովհետև երկրի մոգպետ՝ Պագրասպը քաղաքի մեծամեծների հետ համաձայնվել էր մինչև Իլուլ (սեպտեմբեր) ամիսը, մինչև այգեկութի ավարտը քրիստոնյաներին չկոտորել⁹³: Ասում են, որ արքայի զզջացել էր նման անգութ հրաման տալու համար, և ուզում էր այն ետ վերցնել, սակայն քրիստոնյաների անվան թշնամի՝ հրեաներն ու մանիքեականները, մոգերին համոզեցին, որ արքային թույլ չտան այգ անելու: Նրանք (մոգերը) արքային հասկացրին, որ բոլոր քրիստոնյաները հոռոմների լրտեսներն են, և եթե նրանք իրենց այնտեղի եղբայրներին ոչինչ չգրեն, իր տիրապետության մեջ ոչինչ չի պատահի, և (բացի այգ) նրանք (քրիստոնյաները) հարուստ են և ապահով կյանք ունեն, մինչգեռ արքայից արքան պատերազմների ու ճակատամարտերի պատճառած ծախսերի ծանրությունից կողոպտվել է, իսկ նրանք պատերազմներից աղատ լինելով, միշտ խաղաղություն են վայելել: Մոգերը արքայի միտքը փոխեցին իրենց ղրպարտություններով. նա կոտորելու իր նախորդ հրամանից բացի, կարգադրեց որ քրիստոնյաները կրկնակի հարկ վճարեն:

Այսպես մենք հեթանոսների ու անհավատների ծաղրի առարկա դարձանք: Հրեաները մեզ ծաղրում էին ասելով. «Ո՞ւր է ձեր աստվածը, թող այժմ վեր կենա, Գողղոթայի վրա նախատինքով խաչված Քրիստոսը, և ձեզ օգնի ու ձեր հալածողներին սպանի: Միթե՞ նա ձեզ չի ասել, որ «ես ձեզ հետ եմ մինչ ի կատարածն աշխարհի»: Մանիքեացիները մեզ հրեաներից ավելի էին նախատում ու համարում էին ժողովրդի տականք: Հովիվը

⁹³ Պատմիչի այս վկայությունը շատ հետաքրքրական է, որովհետև այն ցույց է տալիս, որ գյուղերում նույնպես բազում քրիստոնյաներ կային և նրանք Ադիաբենի գյուղատնտեսության մեջ կարևոր դեր ունեին: Հետաքրքրական է նաև պատմիչի հաջորդ վկայությունը, որը ցույց է տալիս, թե պարսիկները տնտեսական ինչպիսի քաղաքականություն էին կիրառում IV դարում իրենց տիրապետության մեջ ապրող քրիստոնյաների նկատմամբ:

խփված էր և հոտը ցրված: Խավարի ժամանակ էր և լույսը ծածկված: Այնպիսի ժամանակ էր, որ սկիզբ ու վախճան ունեցող արարածը, արարչի փոխարեն էր պաշտվում: Քանզի արևը, որ աստված մարդկանց համար էր ստեղծել, մարդիկ դրան էին պաշտում ու զոհ մատուցում: Կրակը, որ Ադամի որդիների կարիքների համար էր ստեղծվել, լույսի որդիները դրա համար ատրուշաններ էին կառուցել: Եվ փոխանակ երկնաշին թագավորի եկեղեցիները մտնելու, նրանք սատանաների համար ատրուշաններ էին հիմնել և (այդպիսով) ընկել մոռացության հնոցը: Ահ, մարդկային ինչ անեծք, ինչ անհնազանդություն, ինչ հակառակություն:

Ճիշտ այնպես, ինչպես մի մարդ, որ ուզում է մի ծառ կտրել, նախ արմատի շուրջն է փորում, ապա այն բացելով արմատն է կտրում, այնպես էլ հեթանոս մոգերը առաջադրել էին նախ հովիվներին ու ղեկավարներին ոչնչացնել: Ուստի, անմիջապես նրանք բռնեցին Արևելքի աթոռը բազմած՝ մար Սիմոն Բար-Սաբղային, ապա բաղում քահանաների և սարկավագների, և նրանց տարան Քարթա-Դը-լադան, արքայի մոտ: Աստծո զորությամբ, իր մեծ հովիվը, բազում հարցաքննություններից հետո չվախեցավ արքայի սպառնալիքներից ու շերկրպագեց ստեղծված արևին: Շապուհը նրա 102 ընկերներին տանջանքների ենթարկեց, իսկ նրան էլ գլխատել տվեց: Դրանից հետո քրիստոսի այս մարտիկները, այս կարճ տևողության պատերազմում, ավելի ուժեղացան ու քաջալերվեցին: Այս (հալածանքը) սկսվեց Ավագ Ուրբաթ օր և շարունակվեց մինչև Զատիկի հաջորդ կիրակին⁹⁴, և Արևելքի մեջ (այդ օրերին) սուրը շահագստացավ: Ճանապարհների վրա բավատացյալներին խումբ-խումբ, ոչխարների հոտերի նման անվերջ, սպանդանոց էին առաջնորդում, և այնտեղ սպանվածներն անթիվ էին:

Մեր երկրում՝ Ադիաբենում, բարեգութ մոգպետ Պագրասպի բարյացակամության շնորհիվ, շատ քիչ մարդիկ զոհվեցին, որոնց անունները (այժմ) անհայտ են: Պագրասպ մոգպետի մահից մի տարի հետո⁹⁵, նրա փոխարեն նշանակեցին Պերոզ Տամշաբուրին և (այդ ժամանակվանից) քրիստոնյաների արյունը հոսել սկսեց: Եվ երկիրը լցվեց անիծյալ սատանայի սուտ աշակերտների անհրավժություններով ու շարություններով, և մաքրվեց այն

⁹⁴ Տե՛ս նաև *Bedjan*, *Acta mart. et sanct.*, t. II, pp. 241 et 248.

⁹⁵ Հստ Մշխա Զեխայի մ. թ. 342 թ.

և ամեն տեսակի կեղտոտությունից ու աղտից (քրիստոնյաների) մաքուր ու անմեղ արյան հեղեղով, և այսպիսով, դարձավ ի վերջո զեղեցիկ ու հաճելի հարսը երկնային փեսայի, որը նրա հետ խոսեցյալ է խաչի միջոցով, և իր ամոթն ու նախատինքը (թողել) է Գողգոթայի վրա, անասելի տանջանքների ու տառապանքների մեջ:

Նա (Քրիստոս) իր աշակերտներին, և նրանցից հետո, նրանց հաջորդներին ու եկեղեցու բոլոր զավակներին ասաց. «Երանի է ձեզ յորժամ նախատիցեն զձեզ և հալածեսցեն և ստիցեն զամենայն շար զձենջ սուտ վասն իմ: Յնծացէք և ուրախ լերուք զի վարձք ձեր բազում են յերկինս զի այսպէս հալածեցին զմարգարէսն, որ յառաջ քան զձեզ էին»⁹⁶:

Սիրելի Պինե՛ս, ինձ դժվար է մեկ առ մեկ թվարկել այն քրիստոնյաների անունները, որոնք ընկան ամբողջ Արևելքում: Որովհետև անկարելի է հաշվել ու թվարկել ժուժկալ դառներին, որոնք զահիճների դանակով, աստծո համար զոհվեցին, որպես երկնային արքայության կենդանի ու արժանի զոհեր: Ես քո խնդրանքի համաձայն կ'իշատակեմ միայն նրանց անունները, որոնք իրենց (արյունով) ոռոգեցին մեր քաղաքն ու երկիրը, որպեսզի դու իմանաս, թե ինչպիսի աստվածային մարդիկ են նախորդել քեզ, և թե ինչպես այժմ առանց դժվարություն կարող ես նրանց հետերևույթ գայլել⁹⁷: Նրանք կատարելության ճանապարհին մեզ համար հրամանատարներ ու առաջնորդներ եղան, և բոլորը նրանց սիրով հետևեցին:

Այսպես, Շապուհի իշխանության 35-րդ տարում, Պերող Տամշարուրի հրամանով բռնեցին Յուհանան եպիսկոպոսին ու Հակոբ քահանային: Այս մողպետը, որը ոչ մի գթության նշան չուներ, նախ նրանց Բղիզար ամրոցում բանտարկեց: Նրանք այնտեղ մնացին մեկ տարի շարունակ: Հեթանոսները նրանց բազում տանջանքների էին ենթարկում, իսկ Քրիստոսի այս արթուն մարտիկները, այդ (բոլորը) տանում էին շատ դովերի համբերությամբ: Նրանք ուրախ ու երջանիկ էին, ինչ որ չափով Քրիստոսի սիրուն տանջվելու համար:

Նույն օրը խմբերով տղամարդկանց, կանանց ու բոլոր տարիքի հավատացյալներին կոտորեցին: Նրանց մեջ էին (նաև)

⁹⁶ «Աւետարան ըստ Մատթևոսի», Գլ. Ե, 11—12,

⁹⁷ Պատմիչի այս վկայությունից կարելի է ենթադրել, որ Պինեսը Ադիարենի առաջնորդ-եպիսկոպոսն էր, այսինքն թեմի առաջնորդը:

Նւարսե քահանան, ինչպես նաև Անանիան ու Եկեղեցու սարկավազ Ռախիման: Ո՛չ հարցարննությունը և ո՛չ էլ համոզելը, սատանային շօղնեցին, որ ընկճի նրանց հոյակապ արիությունը, և նրանց առաջնորդեցին քաղաքից դուրս, և խաչեցին իրենց կենարար Տիրոջ նման: Քրիստոնյաները նույն գիշերը նրանց մարմինները ծածուկ տարան, և այժմ նրանց մասունքներից առաջացավ մի աղբյուր, որից ցայտում է աստվածային շնորհը, ի նպաստ մեղամի բոլոր մեղավոր որդիների, և դարձել է ասկվենու Այդ յովանից սկսյալ, մինչև տարվա վերջը, սուրբ առանց հազնայու մեր արյունն էր խմում, և (այսպիսով) մոզերը մեր երկրի դահիճները դարձան: Նրանք առանց իմանալու, կատաղած շների նման, ամեն օր մեր արյունն էին լիզում, որը ճահճի նման, կարմիր էր ներկում քաղաքի փողոցներն ու շուկաները, (ու այդպես) ավելի և ավելի էին խելագարվում ու մոլեղնում:

Տասներեկերոդ Եպիսկոպոս՝ Աբրահամ⁹⁸

Ուստի քրիստոնյաները հավաքվեցին ու մար Աբրահամին ծածուկ բնտրեցին, որպեսզի նա աստծո Եկեղեցին ղեկավարի, քանի զեռ Յուհանանը՝ Տիրոջ զինվորը բանտում էր: Մոզերը շատ անգամ զնացին նրան (Աբրահամին) բռնելու, որովհետև իմացել էին, որ քրիստոնյաները նոր ղեկավար են բնտրել ու դրա համար նրանք զայրացել էին: Սակայն սուրբը մի ամիս շարունակ թաքնվեց հավատացյալներից մեկի տանը և խուսափեց արյան ծարավի, ազահ գայլերի ատամներից: Այդ օրերին, երբ արքան Բեյթ-Նափաթում էր գտնվում, Պերոդ Տամշարուր մոզպետի մոտ սլաողամավոր ուղարկեց, նրան հայտնելու, որ շտապ դա իր մոտ: Սա որպեսզի ցույց տա, որ ինքը հլու հնազանդ է արքայից արքայի հրամանին, և որպեսզի նրա բարյացակամությունը շահի և իրենից հեռացնի սպառնացող (որեւէ) վտանգ, իր հետ տարավ Յուհանանին ու նրա քահանա Հակոբին: Ծրը վերջիններս Բեյթ-Նափաթ հասան, նրանց պարտադրեցին, որ արև-աստծուն երկրպագեն, և երբ նրանք հրաժարվեցին ասելով, որ իրենք արարիչը չեն փոխարինի արարածով, (դրա վրա) արքան հրամայեց և նրանց սրով զլխատեցին Թեշրին երկրորդ (նույնմ-բեր) ամսի 1-ին: Թող նրանց հիշատակը օրհնությամբ լինի և

⁹⁸ 346—347 թթ. (ըստ Մշխա Ջևխայի):

նրանց աղոթքները օգնեն մեզ: Պերոզ Տամշաբուրը հավատում էր, որ այսպիսով արքայի կամքը բավարարեց, (սակայն) արքան նրան պաշտոնանկ արեց և նրա փոխարեն նշանակեց Ադուրպարհանունով մեկին, որը նախկինում րանակի հրամանատար էր եղել (և ապա) մեր երկրից բազում պինվորներ հավաքեցին, որովհետև հոռոմների դեմ մեծ պատերազմի էին նախապատրաստվում: Այսպես, ի վերջո քրիստոնյաները մի անդամ ևս զրկվեցին իշխանությունից ու քահանայությունից: Այս մոգպետը նախորդից ավելի դաժան էր: Ատամներն էր կճրտում (քրիստոնյաների) արլան համար ու երդվում, որ նրանց կոտորելու է: Երբ Աբրահամը իմացավ, որ այս դիշատիչ առյուծը մեր երկիրն է եկել, իսկույն գնաց Տել-Նախա գյուղը այն հույսով, որ գուցե կկարողանա թաքնվել և իվուր զոհ չի դառնա ապականող առյուծի ամբարտավանություն: Մոգպետը բաղում մարդկանց նրա դեմ ուղարկեց: Նրան (բռնեցին) և ստիպում էին, որ նա իր Տիրոջ՝ Քրիստոսին ուրանա, իսկ նա ծիծաղում էր նրանց սպանալիքների և հարվածների վրա: Նրանք այս գյուղում ասլաստան գտածին, շեբաթ (փետրվար) ամսի 5-ին գլխատեցին:

Տասնչորսերորդ եպիսկոպոս՝ Մարան Զեխա⁹⁹

Քրիստոնյաները նորից հավաքվեցին ու ծածուկ, Մարան Զեխային ընտրեցին: Խեկ այն ժամանակ վշտի ու կորստի տարիներ էին և բիշ քրիստոնյաներ կային, և եթե (առաջ) յուրաքանչյուր քսան կամ երեսուն տարին մի անգամ էին հավաքվում հովիվ ընտրելու համար, ասլա այժմ տարի չէր անցնում, որ իրենց հովիվը գայլերի զոհ չդառնար: Տիրոջ բարկության պատճառով, բացահայտ, մեղ ճնշում էին, և նա (Տերը) որոշել էր մեր մեղքերի ու ամբարշտության համար մեզ պատժել և վրեժ լուծել որովհետև մենք ապականվել էինք Հիսուս Քրիստոսի՝ իր միակ որդու արյան դեմ մեղանշելով: Նա իր բարկությամբ ու զայրույթով մեզ հանդիմանում էր, որովհետև մեր հոգին կործանվել էր:

Ուստի Մարան Զեխան որպես արթուն հովիվ, գնաց և նրանց (հավատացյալներին) քաջալերեց, որ շուտով կվերջանա հալածանքը: Ամրացրեց նրանց հավատը, որը հատուկ սրի ներքո

⁹⁹ 347—376 թթ. (ըստ Մշիխա Զեխայի):

սկսել էր թուլանալ: Նա արթնացրեց նրանց մեջ քնած արիությունը, որը տատանվելու եզրին էր և բոլորովին վերանում էր:

Սիրելի Պինես, ո՞վ կարող է թվարկել մեր երկրում զոհվածներին: Շատ ընտանիքներ ոչնչացան և ուրիշ շատ շատերն իրենց զավակների կորստի համար մինչև այսօր արցունք են թափում: Սուրբ նրանց պարանոցի վրա կախված մնաց մինչև 662 թվականը¹⁰⁰:

Նույն այս տարում Շապուհ արքան հավաքեց իր բոլոր բանակները և գնաց հռոմեաների քաղաքները նվաճելու: Նա շատ մարդկանց կոտորեց ու բաղում գյուղեր ավերեց: Զկարողանալով գրավել Մծբինը, (ստիպված) այս քաղաքի (պարիսպների) մոտ և, ամբողջ Միջագետքում մեծ քանակությամբ զորք թողեց, վերադարձավ), որպեսզի ինքն էլ իր հերթին կարողանա իր քաղաքները սլաշտպանել բարբարոսներից, որոնք հարձակվել էին ծովի այն կողմից¹⁰¹:

Այն ժամանակ Արբելա քաղաքում կար Շարբիլ աստվածուհու քուրմերից մեկը, որի անունը Այտիլահ էր, և որը կանանց նման տառապում էր արյունահոսությունից¹⁰²: Սի օր, երբ աստվածուհու տաճարում ցավից ստիպված գոռում էր, մի քրիստոնյա անցավ և նրա ձայնը լսեց: Կարծեց, որ մեկն է մահացել և տաճար մտավ ու Այտիլահից հարցրեց, թե ի՞նչ էր պատահել: Եվ երբ իմացավ, թե ինչ ունի, նրան ասաց. «Գնա քրիստոնյաներից Մարան-Ջեխա կոչվող անձնավորության մոտ և նա քեզ աստծո կամքով կբուժի: Ուստի նա վեր կացավ, որ գնա նրա մոտ, որովհետև ինքը եկեղեցուց հեռու էր (գտնվում), սակայն իսկույն նրա արյունահոսությունը դադարեց և նա բուժվեց: Գնաց ու (գտավ) եսլիսկոպոսին ու քրիստոսի հավաքված աշակերտներին: Սրանք շատ վախեցան, որովհետև գիտեին, որ նա Շարբիլ աստվածուհու քուրմերից էր: Նրանց իր խոսքով վստահեցնելուց ու հանգստացնելուց հետո, պատմեց իրենց մոտ գալուց առաջ իր հետ պատահածի մասին, թե ինչպես քրիստոնյաների աստվածը իրեն բուժեց. այսպես բոլորը փառավորեցին աստծուն, որ այսպիսի դժվարին օրերին ցանկացավ այս հեթանոս քրմապետի միջոցով, որ անգթորեն կոտորում էր

¹⁰⁰ 351 թ. Տե՛ս նաև *Bedjan*, *Acta mart. et sanct.*, t. IV. p. 166. Նույնն մոտ տասը տարի տևում են Շապուհ Բ-ի հալածանքները:

¹⁰¹ Կասպից ծովը:

¹⁰² Տե՛ս նաև *Bedjan*, *Acta mart. et sanct.*, t. IV. p. 133.

իրենց (քրիստոնյաներին), իր կարողութիւնը ցույց տալ: Նա նրանց մոտ մի քանի օր մնաց, իսկ մոգերը նրան ուղում էին բռնել ու դաժան մահով սպանել: Իսկ նա նույն գիշեր փախավ ու գնաց Շահրկարտ (Քաղաքը), հաբիբ Եսկիոպոսի մոտ: Այնտեղ աշխատեղ էլ մոգերից վախենում էր, ապաստանեց Մախուդա-Արիոնի հավատացյալների մոտ: Այստեղ ուսումնասիրեց հավատի խոսքերը (գրքերը), որպեսզի մի առ ժամանակ հետո, պատրաստ լինի իր կյանքը այդ գործին նվիրելու: Մկրտվեց ու վերադարձավ իր երկիրը, որպեսզի քարոզի մեկ աստված Երրորդութեան մեջ (վարդապետութիւնը): Այստեղ իսկասլես զարմանալի տեսարան էր. նա երկրորդ Սավուղն էր, և նա, որ նախապես ուղում էր քրիստոնյաներին կոտորել, ինքն ընդունեց նրանց հավատը, և դրա համար էլ թափեց իր արյունը: Ինչքան մարդիկ զարմացած ու հիացած էին աստվածային այս նոր շնորհի արտահայտութեան ձևին, որն աստծու սիրով էր լցվել ու խաչն էր քարոզում: Սա ամենաբարձրյալի կարողութիւնն էր, որ ոչինչ ինչի էր վերածում և հակասական բնավորութիւններ իրար միացնում:

Շատ մարդկանց մկրտելուց հետո նա (մեր) երկրի մոգերից մեղադրվեց, և Շաբուր Տամշաբուրը հրամայեց, որ նրան բռնեն: Ուստի բոլոր քրիստոնյաները վախեցան ու սկսեցին գաղտնի փախչել: Մարան-Ջեխան ևս փախավ ու թաքնվեց բարձր լեռներում, քարանձավներում ու քարայրներում, մինչև որ անցնի այս երկյուղալի փոթորիկը, երբ անիծյալ սատանաները դուրս էին եկել աստծո եկեղեցու դեմ: Այսիլահն ևս վտորձեց փախչել, սակայն շուկայում լինելով, ճանաչվեց ու բերվեց արևի ամբարիշտ ծառաների մոտ: Սա Միհրներսես անունով մի քրիստոնյայի, որ իր հավատն ուրացել էր (հրամայեց), որ աստծո ծառայի (Այսիլահի) ականջը կտրի: Նա, այս Հուդան, որ իր Տիրոջը ուրացել էր, իսկույն կտրեց, բայց ինքը ևս այնպիսի վատ վերք ստացավ, որ տեսնողներին վախեցնում էր: Այսուիսով, Քրիստոս՝ մեր աստվածը, իր մկրտված ծառայի համար վրեժ լուծեց: Սակայն սատանայի ծառան չզղաստացավ այս յիշուհն ինչանից, այլ, ընդհակառակը, նրա հոգին քարացավ Փարավոն թագավորի նման, և հաստատապես արժանացավ իրեն համար վերապահված հավերժական կրակին, և հոգին էլ կործանվեց: Այսպես, աստծո ծառան բանտարկվեց: Սի քանի օր բանտում մնալուց հետո, իր մոտ բերեցին վշտակիցներ ու տառապանքի՝

ընկերներ, որոնց մեջ էր Մատա-Ղարաբայայի սարկավագ՝
 Խափսինը: Որից հետո երկուսին էլ տարան մոգպետի մոտ, և
 որովհետև սրանք շուրացան իրենց հավատը, որոշեցին նրանց
 ուղարկել Բեյթ-Լափութ, արքայի մոտ: Ո՛չ երդումները, ո՛չ
 տանջանքները, ոչ խոստումները ոչնչով չօգնեցին անիծյալ սատա-
 նային, որպեսզի նրանք հրաժարվեն իրենց սկզբունքից, և (գրա-
 համար էլ) նրանց գլխատեցին: Նրանց մարմինները մնացին գետնի
 վրա, բայց նրանց հոգիները թռան ու բարձրացան դեպի արարիչը
 և այնտեղ էլ նրանք (այժմ) երջանկություներից ուրախանում ու
 ցնծում են, մինչ նրանց դահիճները տառապելու ու տանջվելու
 են հավիտյանս հավիտենից:

Սիրելի Պինե՛ս, մեր Տիրոջ մարտիրոսների սոսկալի տան-
 ջանքների նկարագրությունը (պահանջելով) գժվարացնում ես
 իմ գործը՝ գրածս: Ոչ մի թիվ չի կարող հավասարվել նրանց
 (մարտիրոսների) քանակին¹⁰³, և ոչ մի գրիչ չի կարող նկարագրել
 նրանց տանջանքները: Շապուհի թագավորության ամբողջ ժամա-
 նակ մեր եղբայրների արյունը չցամաքեց և սուրը երբեք չգազարեց
 իր ավերածությունը գործելուց¹⁰⁴:

Այսպես, Մարան Զեխան երկար ժամանակ լեռներում ու
 գյուղերում ապրելուց հետո, անասելի վախի ու սարսափի մեջ,
 Շապուհից առաջ վախճանվեց (եպիսկոպոսական) աթոռի վրա,
 հալածանքի 29 տարիներ բազմելուց հետո:

Տասնհինգերորդ եպիսկոպոս՝ Շուրխա Լիյաշուղ¹⁰⁵

Մեր Շուրխա-Լիյաշուղի ծնողները Քարբա-Դը-Բեյթ-Սլոխից
 էին, եկել ու ապրում էին Արբելայում: Դեռ մանուկ հասակից նա
 եկեղեցի էր հաճախում: Այստեղ նա աստիճան առ աստիճան
 աճեց իր շնորհքով, մինչև որ գարձավ ամբողջ Ագիաբենի թեմի
 առաջնորդը (եպիսկոպոսը)¹⁰⁶: Ասում են, որ նա շատ գեղեցիկ

¹⁰³ Այսինքն «անսահման»:

¹⁰⁴ Սոգոմենը գրում է, որ Շապուհի հալածանքների ժամանակ զոհվել է
 16000 մարդ, աե՛ս «Hist. Eccl.», t. II, 14:

¹⁰⁵ 376—407 թթ.:

¹⁰⁶ Զնայած Մշիխա Զեխան Ագիաբենի կառավարիչների անունները հիշա-
 տակում է, բայց այն կատարյալ չէ. համենայն դեպս նրա մոտ հետևյալ
 պատկերն է ստացվել.

1 Ռափրակտ 149 թ.

արտաքին է ունեցել և հեռու երկրներից նրան տեսության են եկել: Իր եպիսկոպոսության 10-րդ տարում (386 թ.) սկսեց քահանաներ ու սարկավագներ ձեռնադրել, որովհետև հալածանքի պատճառով նրանց քանակը պակասել էր. գյուղերից շատերում նույնիսկ մեկ քահանա չկար: Քիչ տարիների ընթացքում մեր երկրում հավատը վերակենդանացավ ու ստացավ իր նախկին գեղեցկությունը, որը տեսնողներին զարմացնում էր:

Շուրխա Լիյաշուղի ժամանակ բոլոր գիտությունների մեջ փայլում էր աստծո իսկական մարդ՝ Թեոդոր Թարգմանիչը: Նա էր, որ առաջին անգամ, փիլիսոփայության ու տրամաբանության միջոցով բացատրեց մեր Տիրոջ ծննդյան ու չարչարանքի խորհուրդը և մեր Տիրոջ՝ Քրիստոսի անձի մեջ եղած երկու բնության վարդապետությունը: Նա եղավ մար Նեստորի առաջին ուսուցիչը, որը նույնպես ուղղափառության համար Թափեց իր արյունը: Մեղ մոտ (Ադիաբենում), ամեն տեղ խաղաղություն էր և քրիստոնեության արմատները Թափանցում էին օտար ժողովուրդների մոտ և ամրանում: Մար Շուրխա Լիյաշուղը այս ամբողջ աստվածային գործի համար մեծ օգնություն ցույց տվեց, և այդ (գործը) այնքան մոտ էր իր սրտին, որ ամբողջ գիշերը չէր քնում, այլ մտածում էր քարոզելու մասին:

Եպիսկոպոսության լուծը անասելի բաղում դժվարություններով ու չարչարանքներով տանելուց հետո, վախճանվեց ու մեծ հանդիսավորությամբ թաղվեց 31 տարի շարունակ հավատացյալներին ղեկավարելուց հետո:

Տասնվեցերորդ եպիսկոպոս՝ Դանիել¹⁰⁷

Նրանից հետո Դանիել անունով քաղցրաբարո ու համեստ մի մարդ բազմեց (աթոռին), որը Տախլ դյուզից էր: Հայրը հեթանոս էր և մայրը քրիստոնյա: Նա քարոզեց ու մկրտեց բաղում հեթանոսների, ինչպես նաև երկու մոզերի: Ինչպես իր, այնպես էլ Մարան Զեխայի ժամանակ, երկու ամբարիշտ արքաների՝

2 Նարսա 189 թ.

3 Շարհաթ 225 թ.

4 Ադորդահադ 230 թ. mart. et sanct., t. IV, p. 128.

5 Գուլրաշնասսլ 286 թ.

¹⁰⁷ 407—431 թթ.

6 Պագրասսլ 345 թ.

7 Պերոգ — Տամ — Շաբուր 346 թ. տե՛ս նաև Bedjan, Acta mart. et sanct., t. IV, p. 130.

8 Ադոր—Բարեհ 355 թ.

Հաղկերտի ու Վարհարանի¹⁰⁸ դրդումով անդուծ հալածանք բարձրացվեց քրիստոնյաների դեմ: Նրանց (քրիստոնյաների) արյունով ոռոգվեց երկիրը և այդ պատճառով էլ պատերազմի կրակը վառվեց հեթանոս պարսիկների ու քրիստոնյա հոռոմների միջև:

Այս պատերազմում երկու կողմերն էլ համաձայնվեցին իրենց երկրներում բացարձակ ազատություն տալ կրոնի հարցում: Այս պայմանով դահճի սուրը պատյան դրվեց:

Քրիստոնյաներին տրված այս փոքր խաղաղությունից օգտրվելով, Մար Իհաբ պատրիարքը գրեց ու բոլոր եպիսկոպոսներին հրավիրեց, որ (գան) իր մոտ հավաքվեն եկեղեցական հարցերով¹⁰⁹:

Դրանից առաջ մի անգամ էին հավաքվել մար Իսահակի օրոք¹¹⁰ և որոշել էին, որ Արքեպիսկոպոսն է մետրոպոլիտություն լինի, և իրեն ենթակա այլ աթոռներ էլ ունենա, ինչպես օրինակ՝ Բեյթ-Նուհադրայի¹¹¹, Բեյթ-Բագաշի, Բեյթ-Դաժանի, Ռամոնինի¹¹², Բեյթ-Մահկարտի և Դաբարնայի: Սակայն ծանր հիվանդության պատճառով մար Դանիելը չկարողացավ այս ժողովին մասնակցել և իր փոխարեն մասնակցեց մար Դադիշողը (ժողովին), և այն, չորս տարի հետո տեղի ունեցավ¹¹³: Հայրերը հաստատեցին Տիգրեոնի պատրիարքի դերիշխանությունը մյուս եպիսկոպոսների վրա, ինչպես որ Պետրոսը (առաքյալը) մյուս առաքյալների նկատմամբ գերիշխանություն ուներ:

Երբ Արևելքը խաղաղ էր, (այստեղ) միասնություն ու անպատմելի աստվածասիրություն էր տիրում (քրիստոնեական) վարդապետության մեջ, (մինչդեռ) Արևմուտքում վարդապետությունը խառնվել ու խռովվել էր երկրորդ փարավոն՝ Կյուրեղ Եգիպտացու կողմից, որը կայսրի օգնությամբ ու երկրային ուժով, պայքարում էր ճշմարտության դեմ ու հալածում ճշմարիտ մարտիրոս, Կոստանդնուպոլսո պատրիարք՝ մար Նեստորին: Երբ մար Դանիելը իմացավ այս երկպառակության մասին, ասում են.

¹⁰⁸ Հաղկերտ Ա թագավորել է 399—420 թթ., իսկ Վահրամ Ե հաջորգել է նրան 420—438 թթ.:

¹⁰⁹ 420 թ. տե՛ս նաև J. B. Chahot, Synod. Orient., p. 272.

¹¹⁰ 410 թ.:

¹¹¹ Մասնագետները կարծում են, որ այն գտնվում էր Տիգրիս ու Խաբուր գետերի միջև եղած, Տուր-Ղաբդինի և Զեբել-Սինճարի արանքներում:

¹¹² Ռամոնին կամ Ռասոնին է կոչվում այն. գտնվում է Արքեպիսկոպոսի-արևմուտքում:

¹¹³ Մար Իհաբի ժողովից հետո: Այստեղ նկատի ունի Մար Դանիելի եպիսկոպոսական աթոռին բազմելուց չորս տարի հետո:

գուշակեց, որ ժամանակը եկել է և Արևմուտքը խավարելու է ու լուրսը երևալու է Արևելքում:

Այսպիսի վշտերի ու մտածմունքների մեջ նա վախճանվեց Զատիկի հաջորդ կիրակին, կյանքի 24 տարիների ընթացքում հի հոտը (կենդանի) ջրով արբեցնելուց հետո¹¹⁴:

Տասնյոթերորդ եպիսկոպոս՝ Ռախիմա¹¹⁵

Մարի Ռախիման Արբելա քաղաքից էր, և երբ իսմայելացիները հաստատվեցին Ադիաբենում, նրան տարան իրենց մոտ: Նա ըստ սովորության, նրանց մոտ ապրեց 15 տարի: (Այնտեղից) նա փախավ մենակ ու անապատում թափառելուց հետո հասավ իր երկիրը: Այսպես, նրա մոտ հայտնվեց սուրբ Հոգու շնորհքը, որը նրան կոչեց եպիսկոպոսության մեծ գործին: Նա ևս իր սրտին մոտ էր (ընդունում) անհավատների դարձի հարցը, և բոլոր գլուղերի ու քաղաքների համար քահանաներ ու սարկավազներ ձեռնադրեց և իր թեմի բոլոր եպիսկոպոսներին (ժողովի) հրավիրեց, որ ի վերջո ճիշտ ուղու վրա դնեն սխալ գործերը, մեղավորներին գգաստացնեն, հսկ նրանց, որոնք ճիշտ ուղու վրա են կանգնած՝ ամրացնեն:

Արևելքում մինչ այդ դբադված էին ժողովրդի գործերի ղեկավարությամբ ու հավատքի պահպանությամբ: Արևմուտքում ամեն լավ գործ կործանվեց Եփեսոսի պիղծ ժողովում, որտեղ Կյուրեղ Եգիպտացին՝ անօրենության գործակալը, ընդունել տվեց ամենապիղծ, անիծյալ ու անխոհեմ այն (վարդապետությանը), որ կենարար Քրիստոսի մեջ կա մի անձ և մի բնություն. ոչ միայն մար նեստոր պատրիարքը, այլև բազում եպիսկոպոսներ շմասնակցեցին (ժողովին), և ոչ ճիշտ բանադրվեցին ու վտարվեցին նենգ եգիպտացիների կողմից, և (այսպիսով) Արևելքը վերջնականապես պառակտվեց: Կյուրեղը հանդարտվեց, որովհետև հասել էր իր շար նպատակին և խորտակել եկեղեցու միասնական անբաժանելի կապերը, և որպես իր գործակիցների վարձատրություն պատրաստեց հավերժական կրակը:

Այն ժամանակ մար Ռախիման Վարհարանի¹¹⁶ թագավորու-

¹¹⁴ Այստեղ հեղինակը այլաբանորեն է գրում և ուղում է ասել հոգևոր սնունդ տալուց հետո:

¹¹⁵ 431—450 թթ.:

¹¹⁶ Վահրամ:

թյան 16-րդ տարում¹¹⁷, սկսեց շրջել իր ամբողջ թեմը, քարոզելով ճշմարիտ ուղին, խրատելով մոլորյալներին և նրանց ցույց տալով քրիստոնեական կրոնի իսկական ճանապարհը։ Վեճերն ու հակառակությունները ազդում էին Տիրոջ տան (եկեղեցու) ուղղափառ հավատի վրա և խախտում նրա հիմքերը, և այն քանդվեց հոռոմների մոտ, իսկ պարսկական տիրապետության մեջ այն կանգուն մնաց։ Այս հոգևոր գործունեության ընթացքում մար Ռախիման իր մահկանացուն կնքեց, և գնաց իր Տիրոջ միանալու, Հազկերտի (թագավորության) 12-րդ տարում։

Տասնութերորդ եպիսկոպոս՝ Ղաբուշտա¹¹⁸

Նրան հաջորդեց Ղաբուշտան. այս հոգևոր հայրը լեոնային մի գյուղից էր, որը Տալպանա էր կոչվում։ Մանուկ հասակից ապրել է Մծբինում, ապա եկել Արբելա։ Ասում են, որ այս հայրը իր գործունեության սկզբից 25 եկեղեցի է կառուցել։ Նա հավատացյալներից, նույնիսկ հեթանոսներից, փող է հավաքել, և բոլորը նրա համար ձրի են աշխատել։

Այս ժամանակ Եղեսիայում հայտնի էր մի կատարյալ մարդ, մար Իհաբ եպիսկոպոսը¹¹⁹, որ իր գործերով ուղղափառության մեջ շատ առաջ գնաց։ Մոլորության աշակերտներից կրած իր տանջանքներն ու դժվարությունները գրիչը չի կարող նկարագրել։ Սակայն նա շղաղարեց մինչև իր մահը Եղեսիայի դպրոցում ճշմարիտ հավատը ուսուցանելուց և սխալը վերացնելուց։ Իր մահից հետո, մոլորության աշակերտները հրճվեցին, համախմբեցին իրենց ուժերը, և կարողացան քաղաքից դուրս վտարել տալ բոլոր պարսիկ աշակերտներին։ Բայց նրանք (աշակերտները) վերադարձան իրենց երկրները, և բազում դպրոցներ հիմնեցին, որպեսզի սատանային հաղթեն։ Մծբինի եպիսկոպոս՝ Բարծուման իր մոտ բերեց հայտնի վարդապետ Նարսային, որը բազում եղբայրների հետ միասին, մի մեծ դպրոց կառուցեց, որտեղ պատրաստվում էին աշակերտներ և հայտնի ուսուցիչներ, ընդհանրական (եկեղեցու) համար։ Նա (Նարսայը) այստեղ, ամբողջ Սուրբ Գրքի թարգմանությունը պատրաստեց առանց

¹¹⁷ 436 թ.

¹¹⁸ 450—499 թթ. (ըստ Մշիխա Զեխայի)։

¹¹⁹ Եղեսիայի եպիսկոպոսական աթոռին բազմել է 435—457 թթ.։

Քարգմանչի¹²⁰ ոգուց շեղվելու: Ինչպես վստահելի մարդկանցից չսել եմ, ասում են, որ բազում աղիաբենցիներ նրա մոտ (սովորելու) են գնացել:

Աջակողմյան որդիներից¹²¹ էր Հովսեփը, որը հետագայում Աղիաբենի եպիսկոպոս դարձավ. նրա մասին հետո գրելու ենք: Այսպես, աստուծո եկեղեցին երկու հատվածի բաժանվեց. Արևմրտյանները հավատում էին մեկ բնություն (Քրիստոսի) հասկացողության¹²², և ասում էին, որ աստվածությունը մարդեղանավ չի ազդվել ու փոխվել իր բնությամբ, իսկ Արևելյանները խոստովանում էին երկու բնություն, բայց մեկ անձ դավանանք:

Քրիստոնեական կրոնը տարածելու նպատակով և հավատացյալների սրտում մարտիրոսության սիրո կրակը վառելու համար, մար Ղաբուշտան Քսրբա-Դր-Բեյթ-Սլոխի եպիսկոպոս՝ Յուհաննի հետ կաթողիկոս Մարի Բաբուին տեղեկացրին, որ անհրաժեշտ էր ամեն տարի հավաքել Բեյթ-Գարմայի բոլոր եպիսկոպոսներին և տոնել Հազկերտի՝ օրոք (նահատակված) բոլոր երջանիկ ու հաղթական մարտիրոսների հիշատակը, որոնք հաղթականորեն իրենց արյունը թափեցին Քրիստոսի սիրուն:

Նույն այս տարվա աբ (օգոստոս) ամսին, հոների դեմ՝ պատերազմի գնալիս, մահացավ պարսիկների արքա՝ Պերոզը¹²²: Այս արքան շնայած հեթանոս էր, սակայն իր կյանքում միշտ Մծբինի (եպիսկոպոս) Բարծուհայի խորհուրդներով շարժվելով ու ղեկավարվելով, քրիստոնյաներին շատ է օգնել¹²³:

Արքայից արքա Վաղարշի (թագավորության) երկրորդ տարում, Ակակիոս կաթողիկոսը Արևելքի բոլոր եպիսկոպոսներին ժողովի հրավիրեց և այն, ըստ սովորության գումարվեց¹²⁴: Մար Ղաբուշտան չկարողացավ գնալ, որովհետև մի ծանր հիվանդություն էր վրա հասել և շատերը նրանից հույսը կտրել էին, սակայն Տիրոջ կամքով, և կատարյալ վանական, երջանկահիշա-

¹²⁰ «Քարգմանիչ» ասելով հեղինակը նկատի ունի Թեոդոր Մոպսուեստացուն: Մեկնիչներին ու դպրոցների ղեկավարներին ասորիները տվել են «Քարգմանիչ» պատվանունը:

¹²¹ Աջակողմյաններն ըստ Աստվածաշնչի արդարներն են, որոնք վերջին դատաստանին բազմելու են աստծո աջ կողմը:

¹²² Միաբնակները ընդունում էին Քրիստոսի մեջ մեկ բնություն:

¹²³ Մահացել է 484 թ.

¹²⁴ Տե՛ս նաև Barhebraeus, Chron. Eccles., II, p. 65. p. 126 et sv.

¹²⁵ Ակակիոսի ժողովը գումարվել է 486 թ. տե՛ս նաև՝ J. B. Chabot, Syn. Orient., p. 299.

տակ աբբահայր Մշիխա-Ռախմահի աղոթքներով բուժվեց: Նա վերանորոգեց Արբելայի եկեղեցին, որը մինչև մեր օրերը կանգուն է, և գեղեցկացրեց այն բոլոր տեսակի ղարգերով, այնպես որ տեսնողը հիանում ու փառավորում է աստծուն. այն շնորհների համար, որոնք նա առատորեն պարգևել էր:

Զամասպ արքայի 2-րդ տարում¹²⁵ երբ մար Բաբոյը բաղմել էր Արևելքի պատրիարքական աթոռին, 10-րդ ժողովը տեղի ունեցավ, և բոլոր երկրներից եպիսկոպոսներ հավաքվեցին: Եվ որովհետև մար Ղաբուշտան ծերացել ու ղառամել էր, անձամբ չէր կարող գնալ, իր փոխարեն ուղարկեց քահանա Հովսեփին¹²⁶ և նոտար Սիգորային: Այստեղ որոշեցին, որ չորս տարին մեկ անգամ, պատրիարքի մոտ եպիսկոպոսական ժողով լինի, ինչպես նախկինում սովորություն էր¹²⁷: Այս ժողովի հաջորդ տարին, պատվական ծերության մեջ վախճանվեց մար Ղաբուշտան և հավատացյալները երկար ժամանակ լաց եղան: Նրա մահից առաջ մի կին որոշել էր Քրիստոսի սրբի մոտ իր որդուն տանել, որպեսզի սա խաչի օգնությամբ, բարձր ջերմությունից նրան բուժի: Սակայն որդուն մահիճով տան վերևի սենյակից դուրս բերելիս, գլորվեց, ընկավ գետին ու իսկույն մահացավ: Երբ մայրը իջավ ու իր որդուն մահացած տեսավ, վշախ ծանրությունից ուշաթափվեց: Ուստի (ուշքի գալով) սկսեց աղոթել աստծուն, որ Ղաբուշտայի՝ նրա ծառայի աղոթքներով իբ (որդուն) կենդանացնի: Նա գեռ իր աղերսը չէր վերջացրել, տղան ուրախ ու զվարթ վեր կացավ: Նա աստծուն փառավորեց ու ամբողջ երկրում այս հրաշքի մասին պատմեց, և առիթը չէր կորցնում աստծուն շնորհակալ լինելուց: Պատմում էր այն օգնությունների, հրաշքների ու սքանչելիքների մասին, որոնք (աստված) շնորհել էր իր ծառա Ղաբուշտային:

Տասնիններորդ եպիսկոպոս՝ Հովսեփ¹²⁸

Այս հայրը Տել-Դարա գյուղից էր: 21 տարեկան հասակում գնաց Մծբինի դպրոցը ու սովորեց (ուսումնասիրեց) մար Նարսա վարդապետի մոտ մար Թեոդորոսի (գրած) բոլոր ճշմարիտ սուրբ

¹²⁵ 498 թ.:

¹²⁶ Մեզ հասած նեստորականների ժողովների մատյանում հիշատակվում է Հովսեփը, սակայն այն սխալմամբ անվանվել է Ադիաբենի եպիսկոպոս: Տե՛ս J. B. Chabot, Syn Orient., p. 313.

¹²⁷ Նույն տեղում

¹²⁸ 499—511 թթ.

գրքերը: Դեռ մանկությունից, նա աստվածային շնորհքի նշաններ էր ցույց տալիս, որի (շնորհիվ) էլ նա նոր մարդ էր դառնալու: Նա (Մծբինում) 7 տարի մնաց և ըմպեց հոգևոր կաթը և խմեց ուղղափառության քաղցր ջրերը:

Այս ժամանակ մեծ պատերազմ ծագեց պարսիկների և հռոմեաների միջև: Երբ Կավատը երկրորդ անգամ անցավ իշխանության գլուխ¹²⁹, մեծ բանակով արշավեց հռոմեաների երկրի վրա: Այդ ժամանակ հռոմեաների կայսրը Անաստասն էր: Պարսիկները հռոմեաներից բազում երկրներ՝ Ամիդն ու Ռաշ-էլ-Ղայնը գրավեցին: Նրանց նպատակն էր նոր հալածանք սկսել քրիստոնյաների դեմ, սակայն դեռ պատերազմը չվերջացրած, պարսիկները ստիպված վերադարձան, որպեսզի իրենց երկիրը պաշտպանեն հոների ուժեղ հարձակումից: Մար Նարսա վարդապետը մահացավ այն ժամանակ, երբ (պարսիկ) զինվորները Մծբինում էին¹³⁰: Նրան հաջորդեց Մարգայից¹³¹ (եկած) Եղիշե Կուզբացին: Սա իր ուսուցչին հետևեց ու գնաց նրա հետքերով: Նա եկեղեցին հարստացրեց իր գրվածքներով և բոլոր նրանք որ դրանք կարդում էին, իսկապես դարմանում էին նրա աստվածային իմաստության վրա, որով նա լուսավորվել էր:

Այս ժամանակ մար Հովսեփ եպիսկոպոսը մտածեց լեռ բարձրանալ ու ճգնավոր դառնալ, խաղաղ կյանք վարելու համար, որպեսզի նրա (Տիրոջ) պատվիրանի համաձայն, գործի ամբողջ սրտով, ամբողջ հոգով ու կարողությամբ իր աստծուն նվիրվի: Ուստի նա հավաքեց բոլոր քահանաներին ու սարկավազներին, նրանց հայտնեց իր մտադրությունը: Սրանք սկսեցին դառնապես լացել նրանից բաժանվելու առթիվ ու սկսեցին համոզել, որ նա ժողովրդի սիրույն, եկեղեցու բարերարության համար, իր այդ մտքից հրաժարվի: Եվ որովհետև ոչ ոք չկարողացավ համոզել նրան, այդ լուրը տարածվեց ամբողջ թեմում: Բոլորը խմբով նամակ գրեցին մար Շիլային, որ երկնային գանձի բանալիների իշխանություն ունեն¹³²: Մեր տեր պատրիարքը, աստծո անունով,

¹²⁹ Կավատը առաջին անգամ գահ է բարձրացել 488—496 թ.։ 496 թ. Պերոզի որդի Զամասպը նրան փոխարինեց մինչև 498 թ.։ 498 թ. նորից նա գահը վերագրավեց և գահի վրա մնաց մինչև 531 թվականը:

¹³⁰ Նարսայը մահացել է 502 թ. տե՛ս Narsai, Homiliae et Carmina, I, p. 8.

¹³¹ Մուսուլից հյուսիս Սլքոշ լեռան մոտակայքում:

¹³² Նկատի ունի կաթողիկոսին, որ ըստ եկեղեցական կանոնների, եկեղեցական իշխանության գլուխն է ու Քրիստոսին փոխարինելով երկրի վրա, արքայության իշխանություն ունի: Լատինական եկեղեցում, այդ իշխանու-

նրան պարտագրեց, որ նա վերադառնա իր պաշտոնին. ահա նրան ուղարկված նամակի պատճենը.

«Ի Քրիստոս եղբայր, Ագիաբենի մետրապոլիտ՝ մար Հովսեփ Եպիսկոպոսին, աստծո կամքով ու կարգադրությամբ. Շիլա Եպիսկոպոս-պատրիարքս ողջունում եմ պայծառությունգ ու աղոթքներդ եմ խնդրում:

Քո պայծառությունը ինձնից ավելի լավ գիտի, որ աստված մարդկանց երկինք է բարձրացնում ու նրանց տարբեր տեսակի արժանիքների է հասցնում, ոմանց՝ ճգնավորությամբ, որոնք աշխարհի բոլոր աղմուկից ու աղաղակից հեռանում են, ոմանց՝ ավետարանական աղնիվ ամուսնությամբ, որոնք իրենց կնոջ հետ սիրով են կապված ու սիրտը (իրար) են նվիրել, և աստվածավախությամբ մեծացնում են իրենց զավակներին: Ուրիշներ, իրենց առաջնորդությամբ ղեկավարում են ժողովրդին ու առաջնորդում ճշմարտության ուղիով, համախմբում են նրանց բազում մարգերի մեջ. այս վերիններին (երկնքում) ավելի մեծ վարձատրություն է խոստացված և ավելի ճոխ հատուցում, որովհետև սրանք իրենց գործունեությամբ ու ուսուցմամբ, երկնային արքայության մեջ, մեր Տիրոջ խոստման համաձայն, մեծ են կոչվում..., և ոմանք էլ այլ ձևերով: Քո պայծառությունը գիտի նաև, որ ճգնավորությունը ամուսնության հետ անհամեմատելի է, ինչպես նաև առաջնորդության հետ, որովհետև այն արգելք է հանդիսանում ինչպես որ կա և ինչպես որ պետք է իր վրա դրված պարտականությունները կատարելուց: Դու ևս ով աստվածընտրյալ, կոչված ես առաջնորդության մեծ պաշտոնին 10 տաղանտով¹³³, և Տիրոջ խոսքի համաձայն ղու չպետք է հրապուրվես ճգնավորությամբ ու հրաժարվես քո պաշտոնի պարտականություններից: Հիշիր նաև ով պայծառություն, որ աստծո կամքը քեզ հալտնի է դարձել ամբողջ ժողովրդի միասնական սիրով և քեզ է վստահել ու քեզ եպիսկոպոսության է կոչել, որպես առաջնորդի: Դու դիտես, որ եթե ղու չառաջնորդես, ժողովրդի մեջ անկարգություն կսերմանվի և դու կգնաս աստծո կամքին հակառակ, և այդ վատ է, որովհետև մեզ վրա է դրված անկարգության ու աստծո կամքի

թյունը պապի իրավասության մեջ էր մտնում: Տվյալ դեպքում նկատի ունի նեստորականների կաթողիկոս Շիլային (505—523 թթ), որի աթոռը գտնվում էր Սելևկիա քաղաքում:

¹³³ Մեկ տաղանդը 12000 դուլի է և կամ 3000 ստատեր արծաթ: Այլաբանորեն է ասված:

դեմ օրինազանցության վերացումը: Ով գիտի, ինչ էլ որ լինի թող իմ մտածողությունից հեռու լինի այն, որ այս (ճգնավորության) գաղափարը գուցե գալիս է խավարի թագավորությունից, որովհետև ամբողջ մարդկության թշնամիները սովորություն ունեն մարդկանց առողջ մտածողություններից, աստծո ճշմարիտ ուղուց հեռացնել, և այդպիսով նրանց հեռացնում են մեղքերից, աղատվելու հնարավորությունից: Միթե՞ չենք տեսնում, որ ամեն օր անիծյալ մեսալյանների աղանդի (շարքերն) են մտնում անհամար թվով աստծու մարդիկ և մոլորվում թափառականության մեջ: Այս և նման այլ պատճառներով, մեր Տիրոջ անունով և սուրբ Հոգու օգնությամբ, պատվիրում ու որոշում ենք, որ դու վերադառնաս նախկին պաշտոնին, որպեսզի դու ընդունես քո ժողովրդին և քո ժողովուրդը քեզ: Աղոթիր, իմ թերության համար, մինչև որ Տերը ների ինձ իմ պակասությունների համար, և ապրի՛ր մեր Տիրոջ սիրով»:

Եվ որովհետև մար Հովսեփը հեզ մարդ էր, սիրում էր հնու-զանդվել Տիրոջ պատվիրաններին և մեծերի հրամաններին, ավելի քան ինքնազոհողության սովոր էր, ուստի շտապ ենթարկվեց մար (Շիլայի)՝ պատրիարքի հրամանին ու վերադարձավ Արբելա: Ինչպիսի՞ մեծ ուրախությամբ լցվեցին քահանաների և սարկավագների սրտերը երբ վերստին տեսան իրենց հորը, (այդ) գրչով նկարագրել հնարավոր չէ: Սակայն այդ ուրախությունը կարճ տևեց, որովհետև մար Հովսեփի վերջը հասել էր և արժանացել այն պսակին, որին նա ձգտել էր դեռ մանկությունից: Նա մահացավ իլուլ (սեպտ.) 4-ին, Կավատ արքայի երկրորդ (անգամ) թագավորելու 12-րդ տարում¹³⁴:

Քսանեռուդ եպիսկոպոս՝ մաւ Խնանա¹³⁵

Այս հայրն էլ մար նարսա վարդապետի աշակերտներից էր, ուրեմն սովորել էր Մծբինի դպրոցում, սակայն նրա ծնողները Ադիաբենի Տել-նախա գյուղից էին: Դպրոցից դուրս գալուց հետո, ինքը ևս օգտակար ճառեր գրեց, որոնք մենք հաճությամբ ու հիացմունքով ենք կարդում¹³⁶:

Այդ օրերին մահացավ Եղիշե Կուզբացին՝ դպրոցի թարգմա-

¹³⁴ 511 թ.:

¹³⁵ 511 թ.:

¹³⁶ Նրա այս գործերը չեն հասել:

նիշը¹³⁷, և նրան փոխարինեց նախանձախնդիր մի մարդ, գործունյա, աստվածավախության, ուսուցման մեջ շատ գիտուն և աստվածային գրքերին շատ հմուտ, մար Նարսայի բարեկամ՝ մար Աբրահամը: Սիրելի Պինե՛ս, մեծ իմաստությամբ ղեկավարեց դպրոցը և մենք աղոթենք ու խնդրենք աստծուց, որ այսպիսի կատարյալ վարդապետների (քանակը) ավելացնի, քանզի «հունձը առատ է և մշակները սակավ»¹³⁸: Սակայն այն վախից, որ մարդը կարող է հավատալ, թե ինքն իր եղածից (ավելի) իմաստուն է, (որպեսզի) չամբարտավանի, և չընկնի մեղքերի մայր հանդիսացող՝ գողոցության մեջ, դպրոցի ուսուցիչներն ու դաստիարակները (Ժուլովի) հավաքվեցին և այդ ժողովում հատուկ կանոններ ընդունեցին ղեկավարի համար, և իր երիտասարդ տարիքի պատճառով, Աբրահամին օգնական տվեցին Բելթ Ռաբանից՝ Յուհանանին, որովհետև դպրոցի ունեցվածքի հետ ոչ ճիշտ վարվելու պատճառով, անկարգություն էր առաջացել: Մար ինանան, որ եկել էր տեղի ունեցած անկարգության (պատճառը) իմանալու, մաշվում էր Տիրոջ տան նախանձախնդրությամբ, և գնաց Մծբին ու իր ազդու իմաստությամբ, այդ մեծ համայնքում, խաղաղությունը վերահաստատեց: Եկեղեցու նալն իր հանգիստը ստացավ ու գործն ապահովության ուղիով առաջ էր գնում: Վերադարձին այցելեց իր ամբողջ թեմին ու խրատեց ու սպառնաց (հավատացյալներին), և երկու տարի հետո, մահացավ Արշակունիների քաղաքում¹³⁹:

Այս ժամանակ, աստծո եկեղեցին շատ դժվարություններ ունեցավ, բայց ոչ թե դրսի մարդկանցից, այլ ներսի, ոչ թե օտարականներից, այլ «տան» մարդկանցից¹⁴⁰: Որովհետև սատանան՝ մարդկության թշնամին, տեսնելով, որ պայքարով ու սրով չի կարող կաթողիկոսության դեմ դուրս գալ, և հեթանոս թագավորների միջոցով չի կարող (եկեղեցու) առաջադիմության ու տարածման աղբյուրը շորացնել, ուստի գտավ եկեղեցու զավակների միջև խռովություն առաջացնելու ու ղեկավարների միջև շփոթություն ու անկարգություն սերմանելու միջոցը: Շիւա

¹³⁷ Եղեմիայի և Մծբինի դպրոցների ղեկավարները «թարգմանիչ» էին կոչվում:

¹³⁸ «Աւետարան ըստ Ղուկասու», գլ. Ժ, 2:

¹³⁹ Հետաքրքրական է հեղինակի այս արտահայտությունը, տարօրինակ է, որ սասանյանների մայրաքաղաքը անվանված է «Արշակունիների քաղաք»:

¹⁴⁰ Հավանաբար նկատի ունի աղանդավորներին և միաբնակներին:

պատրիարքի մահից հետո, երկու անգամ եպիսկոպոսական ժողով գումարվեց, և եկեղեցական կանոններին հակառակ, երկու պատրիարք ընտրեցին՝ Նարսային և Եղիշին¹⁴¹, Նրանցից յուրաքանչյուրը ձգտում էր իշխանությունն իր ձեռքը վերցնել։ Եկեղեցու թշնամիները ուրախանում էին, իսկ բարեկամները տխրում։ Ներքևում դժոխքը ցնծում էր ուրախությունից, իսկ վերևում երկինքը սգում էր։ Այս անհամաձայնությունը բազում տարիներ շարունակվեց։

Եվ դրա համար էր, որ մար հնանան հափշտակությամբ ու մեծ տխրությամբ սկսեց երկշտներին՝ քաջալերել, թույլերին՝ զորացնել ու ամրացնել։ Գնաց գիտությունների աղբյուրը՝ Մծրին և այնտեղ բազում ավերածություններ վերանորոգեց։ Նա իր մոտ կանչեց Արքեւայից, Բեյթ-Նուհատրացի մար Պողոսին¹⁴², և նրան վստահեց, իր բացակայության, թեմի մետրապոլիտի պաշտոնը։ Այս երջանկահիշատակ եպիսկոպոսը, նախօրոք՝ Նարսայի պատրիարքության ժամանակ, պաշտոնի էր կոչված ու այդ պատճառով էլ նրա թեմում երկպառակություն էր ծագել։

Մար Արրահամ թարգմանիչը մար հնանային ու Պողոս վարդապետին օգնեց, որ Ադիաբենում երեխաների համար դպրոց հիմնեն, որպեսզի հնարավոր լինի նրանց հոգում հավատը ամրացնել և նրանք կարողանան հերետիկոս մեծալյանների հարձակումներից պաշտպանվել։ Այս Պողոսը մեզ մոտ բնակվեց ավելի քան 30 տարի ու եկեղեցու ղեկավարներից իրեն վստահված պարտականությունը խոնարհությամբ ու աստվածավախությամբ կատարեց։ (Նա պաշտոնից) հրաժարվեց միայն մար Արա կաթողիկոսի հրամանով, որը նրան, մեր Տիրոջ անունով ստիպեց, որ նա Մծրինի եպիսկոպոսությունը ընդունի, և այդ տեղի ունեցավ այն ժամանակ, երբ նա (կաթողիկոսը) Բեյթ-Շուգայայից¹⁴³ վերադարձավ, որի մասին հետո կտեսնենք (կպատմենք)¹⁴⁴։

¹⁴¹ Եիւան մահացել է 522—523 թթ.։ Իսկ այս երկուսն էլ իշխել են մինչև 539 թվականը։

¹⁴² Ամրն էլ հիշատակում է այս Պողոսին, Նարսայի ընտրողների ցուցակում։ Պակայն սխալմամբ նրան Արքեւայի եպիսկոպոս է անվանում (էջ 22)։

¹⁴³ Խուզիստան։

¹⁴⁴ Բնագրի հրատարակիչը ձեռագիրը ուսումնասիրելով, եկել է այն եզրակացության, որ միայն 4 թերթ է պահպանում։ Այս Պողոսին, որը Մծրինի եպիսկոպոս եղավ, պետք չէ շփոթել Պողոս պարսիկի հետ, որ այն ժամանակ (525—533 թթ) գտնվում էր Կոստանդնուպոլսում։ S. B. Labourt, Le christianisme dans l'empire Perse, Paris, 1904, p. 166.